Barcode : 99999990312817
Title - Sourashtrani Rasdhar Bhag-4
Author - Jhawer Chand Meghani
Language - gujarati
Pages - 192
Publication Year - 1928
Barcode EAN.UCC-13
9 999999 031281

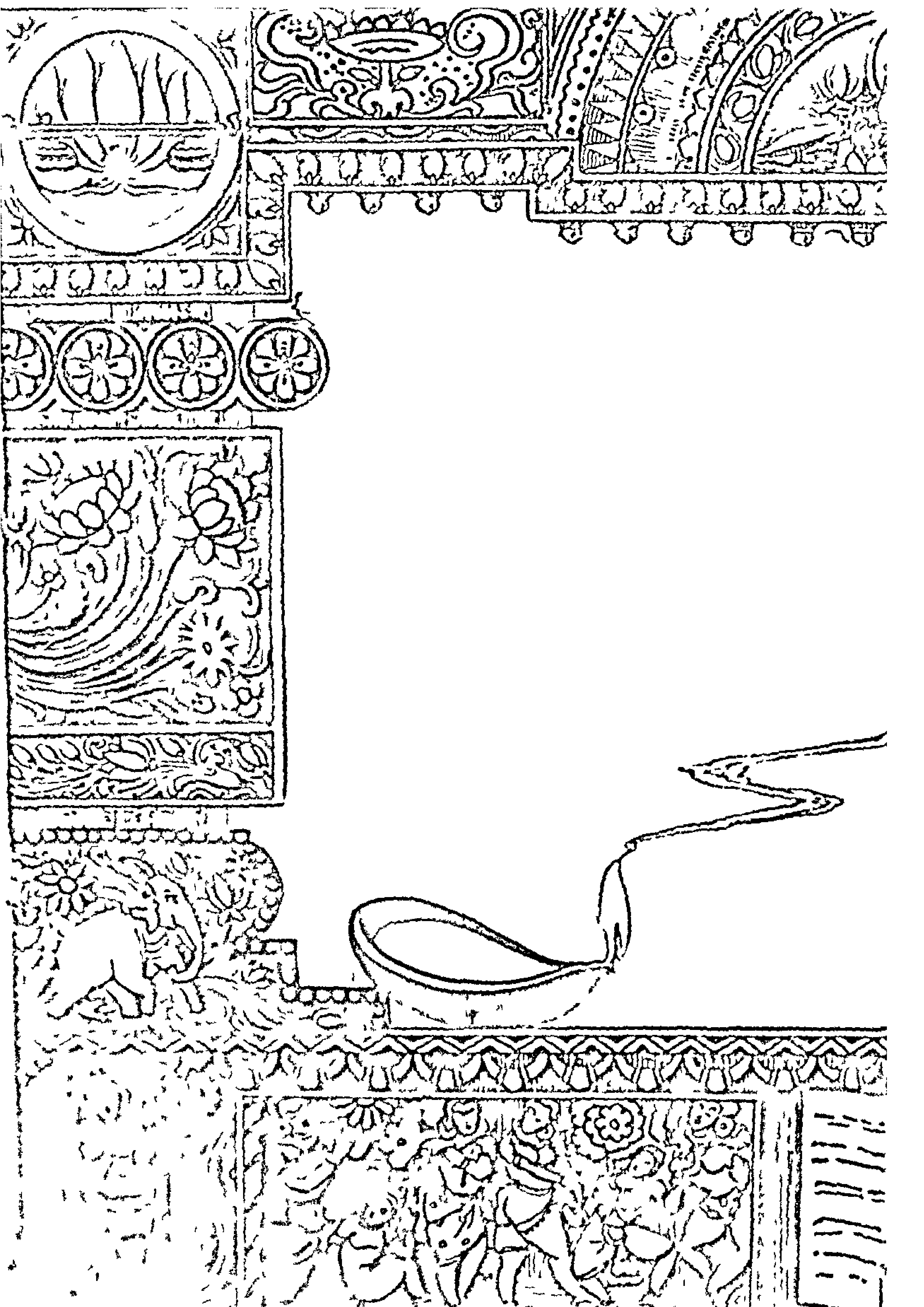

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર

પાંચમી આવૃત્તિ વેળા

જરી છે! જરી છે! પ્રથમાવૃત્તિની જે પ્રસ્તાવના મેં આપી હતી તે બીજી આવૃત્તિમાંથી ગઈ હતી, તે ફરી આપી છે, ને આ સંસ્કરણમાં ઉમેરી છે

એક વસ્તુ જડ્યાનો આનંદ થાય છે, તો બીજી એક વસ્તુ હારી બેઠાનો આ આવૃત્તિમાં અફસોસ થાય છે. એ હારેલી વસ્તુ તે પાઠશુદ્ધિ છે. જોડણીના દોષો કદાચ ક્ષમ્ય ગણાય, પણ—

'ઘા ખાઈ ગયો' ને બદલે 'ધા ખાઈ ગયો,'

'સડક થઈ ગયો' એને સ્થાને 'થડક થઈ ગયો,'

'ઘોળો' ને બદલે 'ધોળો,'

એવા ચોથી આવૃત્તિથી પેઠેલા છબરડા વાચકને મૂંઝવે પણ, આથી વિશેષ મોટી ચિંતા તો અભ્યાસીઓની ગેરસમજણને માટે રહે છે. ભાષાદૃષ્ટિએ મારી સંશોધનબુદ્ધિ પર જેમનો મેં વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે, તેવા ભાઈઓને મારી વિનતિ છે કે, આ પુસ્તકમાં મૂકેલી દુહા વગેરેની મૂળ ચારણી કાવ્યસામગ્રીની પાઠશુદ્ધિ શુદ્ધિપત્રકની મદદથી પહેલી તકે કરી લેવી, કેમકે એમાં ગંભીર મુદ્રણદોષો રહી ગયા છે.

જાન્યુઆરી : ૧૯૪૭ ઝ. મે.

પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન

ચાર ચાર વર્ષના સમાગમ વડે—અને અનેક પ્રતિકૂળ દિશાઓ-માંથી ફૂંકાતા વાયરા છતાં યે જે સૌહાર્દ 'રસધાર' અને વાચકવર્ગની વચ્ચે બંધાયું છે, તેને ભરોસે ગણીને સમજી લઉં છું કે વાચક પોતાની નિર્બલ ઊર્મિવશતાને પંપાળવા ખાતર નહિ, પણ સબળ ભાવો વડે સરજાયલા દેદીપ્યમાન ભૂતકાળને સમજવા ખાતર જ રસધારને ચાહે છે.

સોરઠી જીવનની સમસ્યાઓ

સાદાં અને સીધા શૌર્ય અગર સ્નેહ અને સત્યવાદીપણાંની વાતો તો સહેજે પચી જાય છે, પરંતુ આ તો જીવન-કથાઓ છે. અને જીવન એટલું સાદું નથી હોતું. જીવનમાં અનેક પરસ્પરવિરોધી ભાવોના ઉછાળા આવે છે. અસલી યુગનાં તત્ત્વોને ન સમજી શકનાર માનવી એને ગપ્પાં કહે છે, ને કો માને છે નાદાની : જેવી કે કરણુ-સંગ પોતાના પિતૃપક્ષ પરથી મેણાં ઉતારવા માટે પોતાના ભાઈને જ પોતાનું જ માથું કાપી લેવા બોલાવે તે નાદાની (સંઘજી કાવેઠીઓ) : રજપૂતની ખેલડી પોતાની બન્નેની વચ્ચે તલવાર મૂકીને એક જ પથારીએ પોઢે તે નાદાની (દસ્તાવેજ) : માણસિયાવાળો પોતાનો દેહ છેદીને પંખીને ખવરાવે તે નાદાની : અને જાલમસંગ જાડેજો પોતાની શરદી ઉડાડવા પોતાના આશ્રયદાતાની પત્નીને પડખે બાલ-

[illegible]

લોકહૃદયની ભાવનામાં જન્મી રહેનારી કલ્પનાઓ પણ ઇતિહાસ જ છે ના ! એ જ સાચો ઇતિહાસ છે.

સોરઠનો પ્રોમીથિયસ

ગ્રીસ દેશના પુરાણમાં એક કથા છે: માનવજાતિના બાલ્યકાળમાં, શસ્ત્રહીન અને નિરાધાર માનવીઓને માટે, તેઓના બલવાન બાંધવ પ્રોમીથિયસે સ્વર્ગમાં જઈને ઇંદ્રના ભુવનમાંથી અગ્નિનો અંગાર આણ્યો. અને ધરતીના ખનીજ ખોદી માનવીઓને પોતાના રક્ષણાર્થે એ અગ્નિ વડે અસ્ત્રશસ્ત્રો બનાવતાં શીખવ્યું. માનવ-

[illegible] jaws of Death! અને 'ગોનચર્ડ'નો ઉચ્ચાર સાંભળ[illegible]
[illegible] એકદમ ઉભી તલવારે દોડ્યા. રશિયાઈ તોપ-
[illegible] ના વચ્ચાર મુક્યો જોઈને તારાજ કર્યું
[illegible] એના પરાક્રમ પર મુગ્ધ [illegible]
[illegible] અને એ [illegible]માંથી અમર વીર-
[illegible] ગીતમાંથી [illegible]ના મનો [illegible]
[illegible] પોતાના મસ્તિષ્કમાં [illegible]
[illegible] એક જ [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]

: ક્રમ :

૧	અણનમ માથાં	
૨	હોથલ	૩
૩	વરજાંગ ધાધલ	૧૭
૪	ગોળીગો	૫૨
૫	દસ્તાવેજ	૬૭
૬	સધ[illegible] કાચેડીઓ	૭૫
૭	સેનાપતિ	૮૬
૮	દૂધચોખા	૧૦૫
૯	સુરજચંદ્રની સાખે	૧૧૨
૧૦	મરશિયાની મોજ	૧૧૬
૧૧	તેગે અને દેગે	૧૨૦
૧૨	દુશ્મનોની ખાનદાની	૧૨૪
૧૩	ભાગીરથી	૧૨૮
૧૪	[illegible]	૧૪૦
૧૫	[illegible]	૧૪૯
[illegible]	[illegible]	૧૬૧
[illegible]	[illegible]	૧૬૩
[illegible]	[illegible]	૧૬૬
[illegible]	[illegible]	૧૬૮
[illegible]	[illegible]	૧૭૪
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ભજન-આરતી સંભળાય છે

[illegible] બાજુ નો બનાવ બન્યો?

અમદાવાદની કચેરીમાં જઈને વીસળ નદીના એક અનાવતિયા ચારણે સુલતાનના કાન ફૂક્યા કે 'અરે હે પાદશાહ સલામત! તેં આખો ય મારુ દેશને કરડ કર્યો, મોટા મોટા નરેશ તારા તખતને પાયે મુગટ ઝુકાવે, પણ તારી પાદશાહીને અવગણનારો એક પુરુષ જીવે છે.'

'કોણ છે એવો બેમાથાળો, જેની માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી હોય?' પાદશાહે પોતાના ભૂની ડોળા કરીને પૂછ્યું.

'આંબરડી ગુંદરીના સાત સાજણ ગામનો ધણી વીસળ રાબા. જાતનો ચારણ છે.'

જ્યોતે પ્રગંબા, જુગદમ્મા, આદ્ય અંબા ઈશ્વરી,
વદન અગંબા, ચંદ બબા, તેજ તરબા તું ખરી.
હાતે ખપ્પરં, ખીર હાકં, બજે ડાકં બાજમણી,
જગમાં ય પરચો દીઠ જાહેર રાસ આવડ રમમણી,

જય રાસ આવડ રમમણી
જય રાસ આવડ રમમણી

[illegible] હદરાં, બહદ બાદરાં, ખાગ અડતાં ગેહીગં.
હાતે [illegible], હાક હદરાં, ઝુઝ મદતાં ગદ્દીયં,
[illegible] નપવરાં, ખીર ગત્રાં, ખોણ ટદતાં ખમ્મણી.
[illegible] પરચો દીઠ જાહેર રાસ આવડ રમમણી

[illegible]

'કેમ નથી નમતા ?'

'કોના સારુ નમાં ? માણસ માણસની વચ્ચે નમે ? હાથ જોડવા લાયક તો એક આત્મા અને બીજી આદ્યશક્તિ : એક બાપ અને બીજી માવડી, આપણ સમા તો ભાઈનું ભાગ્યે. મનું ભરીને બોલીએ, પાદશા ! નમીએ નહિ તુ કે મુ, એમાં કમાણેગ ઊગ છે નીચ નમે. તો પછે, બોલ્ય પાતશા, કોના સારુ નમાં ?'

ચારણને વેણે વેણે જાણે સુલતાનની ગગરૂપી ઉપર લોટાના ઘણ પડ્યા. નાના બાળકના જેવો નિર્ભય અને નિર્દોષ વાણી સુલતાને આજ પહેલવહેલી સાંભળી અદબ અને તાબેદારીના કડક કાયદા પળાવતો એ મુસલમાન હાકેમ આજ માનવીના સાફ દિલની ભાષા સાંભળીને અજાયબ થયો. પણ સુલતાન બરાડચો :

'કાં સલામ દે, કાં લડાઈ લે.'

'હા ! હા ! હા ! હા !' હસીને વીસળભા બોલ્યો : 'લડાઈ તો લીઆં; અબ ઘડી લીઆં મરણના ભે તો માથે રાખ્યા નમેં. પણ પાતશા ! મોજો એક વેણ રાખ્ય.'

'ક્યા હૈ ?'

'ભણે પાતશા, તોળી પાસે દળ દમંગળ ફોજ, અને મોળી પાસે દસ ને એક દોસદાર : તોળી પાસે તોપુ બંધૂકું, નાલ્યું-—ઝંઝાળ્યું, અને અમણી પાસે અક્કેક ખડગ. ભણે લડાઈ લીઆં; પણ દારૂગોળે નહિ; આડ હથિયારે. તોળા સૈકડામોઢે લડવૈયા; અમું બાર ભાઈબંધ : આવી જા. અમણા હાથ જોતો જા, અણનમ માથાં લેને કીમ કવળાસે જવાય ઈ જોતો જા !'

સુલતાને બેફિકર રહીને કેવળ તલવાર ભાલાં જેવાં અણછૂટ આયુધોનું યુદ્ધ કરવાની કબૂલાત આપી.

'રંગ વીસળભા ! લડાઈ લેને આદો ! રંગ વીસળભા ! પાતશાની આગળ અણનમ રે'ને આદો !'

નીકળ્યા. સુલતાને હાથીના હોદ્દા ઉપરથી હુતાશણીના ઘેરૈયા જેવા, હુલ્લાસમાં ગરકાવ અગિયાર દોસ્તદારોને દેખ્યા. ‘અલ્લાહ! અલ્લાહ! અલ્લાહ! ઈમાનને ખાતર દુનિયાની મિટ્ટી ખંખેરીને મોતના ડાચામાં ચાલ્યા આવે છે. એની સમશેરના ઘા ઝીલશે કોણ?’

એવે ટાણે વીસળ રાણાએ કેશવગરને સવાલ કર્યો :

વીહળ પૂછે બામણા, સુણ કેસવ કંધાળા,
કણ પગલે સગ પામીએં, પચતક નેયાળા.

‘અરે હે કેશવગર મહારાજ, હે બ્રાહ્મણ, સાંભળ. હે પુસ્તક-પોથીના નિહાળનાર જ્ઞાની, બોલ, આપણે કેવી રીતે મરીએ તો સ્વર્ગ પમાય? એ જ્ઞાન બતાવનારું કોઈ પુસ્તક તેં નિહાળ્યું છે?’ અંતરમાં જેને જ્ઞાનનાં અજવાળાં પ્રગટ થઈ ગયાં છે, જેની સુરતાના તાર પરમ દેવની સાથે બંધાઈ ગયા છે, વિદ્યા જેની જીભને ટેરવે રમે છે તે કેશવગરે પોતાના કોઠાની અજાણી વાણી ઉકેલીને ઉત્તર દીધો કે ‘હે વીહળભા!

‘કુંડે મરણ જે કરે, ગળે હેમાળાં,
કરવત કે ભેરવ કરે, શીખળાં શખાળાં,
ત્રિયા ત્રંબાસ આપતળ, જે મરે હઠાળા;
તે વરદિયક વીહળા સરગે સોપાળા.

‘વીહળભા! કાં તો માણસ કુંડાળે પડીને પ્રાણ છાંડે, કાં હેમાળો ગળે, કાં કાશીએ જઈ કરવત મેલાવે, કાં ગિરનારને માથે જઈ ભૈરવ-જપ ખાય, કાં સાવજ સામે બથોબથ લડીને મરે, કાં ગાયને માટે, નાર માટે કે પોતાના ગરાસ માટે જાન આપે, એટલી રીતનાં મોતમાંથી એક જ મોતનાં મન ધારણ કરે, તેને જ આવતે ભવ સ્વરગ પુરી મળે, હે બાપ વીહળ!’

'આ...હા! તેજરવ રૂઠી ગયો. હડાળો તેજરવ વાંસેથી માથાં પછાડીને મરશે. પણ હવે વેળા નથી. ઓલે અવતાર ભેળા થાશું.'

અગિયારે જણાએ એકબીજાને બાથમાં લઈ ભેટી લીધું. છેલ્લા-મરવાના રામ રામ કર્યા. જુદા પડવાની ઘડી આવી પહોંચી.

સામે એક ખૂણામાં ઊભેલા હાથી સામે આંગળી ચીંધાડી વીજળ બોલ્યો 'ભાઈ, ઓલી અંબાડીમાં પાતશા બેઠો છે. એને માથે ઘા ન હોય, હો કે! પાતશા તો પગીસમો પીર કહેવાય. લાખુનો પાળનાર ગણાય. એને તો લોઢાના હોદ્દામાં બેઠાં બેઠાં આપણી રમત જોવા દેજો, હો!'

'હો ભાઈ!'

માથે પાઘડીનો ગોળો બાંધીને નેસમાંથી માંજૂડી રણ્યારણ હાથી [illegible] સામીને ઓગે ડકાળા ટુકડા ગોળો ઉતાર્યો. 'વીજળ [illegible] પાણી!'

'[illegible] ઠીક કર્યું. પાછા વળશું ત્યારે [illegible] આવી બેસજે, બેટા!'

[illegible] અગિયાર [illegible] 'જે [illegible], જે [illegible]!' [illegible] નાખી [illegible]. અગિયારે [illegible]

[illegible]

[illegible]

ચપટીનો માગતલ આવો · માગણ ઊઠીને આંતરડાની વરમાળ ડોકે પહેરી લ્યે એની વશેકાઈ કહેવાય, મારા લખમણ જતિ !'

સાંજ પડી. ઝડવઝડ દિવસ રહ્યો. સુલતાનનું કાળજું ફફ ઊઠ્યું. 'યા ખુદા ! આડહથિયારે આ બહાદુરો નહી મરે અ હમણાં મારી ફોજનું માથેમાથું આ અગિયારે જણા બાજરા ડૂંડાની જેમ લણી લેશે '

'તીરકામઠાં ઉડાવો ! ગલોલીઓ ચલાવો !' હાથીની અંબાડી માંથી ફરમાન છૂટ્યું છૂટતાંની વાર તો હડુડુડુડુ ! હમમમમમ ! ધડ! ધડ ! ધડ !—

સીંગણ છૂટે ભાર શું, હથ નાળ વછૂટે
સાબળ ફૂટે સોંસરા, સૂરત સભટે,
પ્રમ પ્રગટે ઘટ વચ્ચે, પટા પ્રાછટે
તૂટે ઝુંસણ તોપતણ ખાગે અવઝટે.

પાતશાહી ફોજની ગલોલીઓ છૂટી. ઢાલોને વીંધીને સોંસરવા ગયાં છાતીઓમા ઘા પડ્યા નવરાતના ગરબા જેવા અગિયાર ભાઈબંધો જુદ્ધમાંથી બહાર નીકળ્યા. કોઈ એક પગે [illegible] આવે છે, કોઈ આતરડા ઉપાડતો ચાલ્યો આવે છે, કોઈ ધડ હાથ [illegible] ને [illegible] આવે છે એમ અગિયાર જણા પોતાની કાયા [illegible] કટકા ઉપાડીને કુંડાળે પહોચ્યા. પછી વીસળે છેલ્લી વાગનો મ [illegible] 'ભાઈબંધો, ગુગાપરીનાં ધામ દેખાય છે હાલી નીકળો !'

[illegible] લોહીનો ગારો કરી સહુએ અકેક બબ્બે પિં [illegible] આપીકા કર્યા. અને સામાસામા ગામ ગામ કરી [illegible] પડખોપડખ સૂતા

[illegible] કરી [illegible] માતૃની [illegible] અગિયાર [illegible] [illegible] સાચુ [illegible], [illegible] [illegible] બનાવ્યું સહુના માથા ઉપર

ચપટીનો માગતલ આવો : માગણ ઊઠીને આંતરડાની વરમાળ ડોકે પહેરી લ્યે એની વશેકાઈ કહેવાય, મારા લખમણ જતિ !'

સાંજ પડી. ઝડવઝડ દિવસ રહ્યો. સુલતાનનું કાળજું ફફડી ઊઠ્યું. 'યા ખુદા ! આડહથિયારે આ બહાદુરો નહીં મરે. અને હમણાં મારી ફોજનું માથેમાથું આ અગિયારે જણા બાજરાનાં ડૂંડાની જેમ લણી લેશે.'

'તોપ્રકામડાં ઉડાવો ! ગલોલીઓ ચલાવો !' હાથીની અબાડીમાંથી ફરમાન છૂટ્યું છૂટતાંની વાર તો હડૂડૂડૂડૂ ! હમમમમમ ! ધડ ! ધડ ! ધડ !—

સીંગણ છૂટે ભાર શું, હથ નાળ વછૂટે
સાબળ ફૂટ સોંસરા, સૂરત સબટે,
પ્રમ પ્રગટે ઘટ વચ્ચે, પટા પ્રાછટે
તૂટે ગુંસાણ તોપતણુ ખાગે અવઝટે.

[illegible]ની ફોજની ગોળીઓ છૂટી ઢાલોને વીંધીને રી [illegible] ગોળીઓ [illegible] નાગાતના ગજ્યા જેવા બને [illegible] બહાર નીકળ્યા [illegible] પગે ડેક [illegible] ગાજ્યા આવે છે, [illegible] અગિયાર જણા [illegible] નીગળ [illegible] ફાળ [illegible] નીકળો !'

[illegible]

[illegible]

કૂદીને તેજરવ બેઠો, છલંગ મારીને તેજરવ ગોગા એ આ
ઠ ભાઈબંધોની ચિતા આગે ઊભીને બોલ્યા.

'વીસળભા, તમુ સાથે જીવ સટોસટની બોલીએ હું બંધાણો હ
અને આજ મને છેતરીને હાલી નીકળ્યા? મને છેહુ પાડી દીધુ
પણ હે અગ્નિદેવતા! મારો ફેર ભાંગી નાખજે. જોજે હો એમ
પરીના ઓરડામા વીસળભા મારી મોઢા આગળ દાખલ ન થઈ જ

એટલુ બોલીને અગિયાર ભાઈબંધોની ચિતા ઉપર તેજરવે આર
વાળ્યું. હાથમા માળા લીધી. બળતી ઝાળોની વચ્ચે બેસીને 'હ
હર! હર!' ના જાપ જપતો મણકા ફેરવવા લાગ્યો. આખી દેહ
સળગી ઊઠી ત્યાર પછી જ એના હાથમાથી માળા પડી.

: દુહો :

તેજરવે તન હોે, હાડાં માથે હોમિયાં,
સોયે મરણ સટે, વીસળસું વાચા બંધણ.

[તેજરવે પોતાનું તન, મિત્રોના હાડ ઉપર હોમ્યું. સોયા શાખના એ ચારણે પોતાના મિત્ર વીસળની સાથે મૃત્યુસટોસટના કોલ દીધા હતા.]

અને અણનમ માથાનો તે દિવસે જેજેકાર બોલાયો.*

*આણંદડી ગામનો અસલ ટીંબો સાયલા તાબે હજુ મોજૂદ છે. જ્યાં મૃત્યુનું 'કુંડાળુ' કાઢવામાં આવેલું ત્યાં એક દેરી છે. ઓટા ઉપર બાર પાળિયા છે. એ યુદ્ધમાં વીસા રાબાએ હાથીના કુંભસ્થળ પર પગ દઈને સુલતાનના શાહજાદા મોબતખાનને હણેલો તેની એંધાણી તરીકે 'મહોબતખાન પીરની જગ્યા' છે. એક વાવ પણ ત્યાં દટાયેલી છે, અને લોકોક્તિ મુજબ એ વાવનું પાણી પીનારાઓ તમામ શૂરા થતા તેથી બાદશાહે જ વાવ પુરાવેલી હતી. વીસળ રાબો ચોરાસી જાતનાં વ્રત પાળતો અને શત્રુઓની તરવારની માર બાંધી જાણતો એમ મનાય છે.

આ ઘટનાની સાક્ષી પૂરતુ 'નિશાણી' નામે ઓળખાતુ એક પ્રાચીન ઐતિહાસિક ચારણી કાવ્ય પુસ્તકને અંતે પરિશિષ્ટમાં આપ્યું છે. વાર્તામાં કેટલાક અવતરણો પણ તેમાથી લીધાં છે.

હેઠાં હલળિયાં

અસવારી વાજતે ગાજતે ચાલી આવે છે. ડેલીએ ડેલીએ કિશોર કકડાણાની બેન-દીકરીઓ કંકુ-ગોળા છાંટીને ઓઢા જામનાં ઓવારણાં લે છે અને સોળ શણગાર સજીને ગોખમાં બેઠેલી જુવાન મીણલદે આઘેથી કેસરીસિંહ જેવી કેડના લાંકવાળા, ગોરલા જેવા રૂપવાળા, મહાદેવના ગણ જેવી નિર્મળ આંખડીઓવાળા દેવરને ભાળી ભાળીને શી ગતિ ભોગવી રહી છે!

ઓઢે બગતર ભીંડિયાં, સોનાંજી કડીઆં.
મીનળદે કે માયલાં, હેઠાં હલણલીઆં; ૧

હેમની કડીઓ ભીડેલ બખતરમાં શોભતો જુવાન જોદ્ધો ભાળીને ભોજાઈનાં હૈયાં હલી ગયાં. 'વાહ ઓઢા, વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા!' એવાં વેણ એનાથી બોલાઈ ગયાં. સામૈયું ગઢમાં ગયું.

પ્રભાતને પહોરે જદુવંશી જાડેજાઓનો દાયરો જામ્યો છે. મેંથા પાડેલી કાળી કાળી દાઢીઓ જાડેજાઓને મોઢે શોભી રહી છે. કસૂંબાની છાકમછોળ ઊડી રહી છે. ઓઢો જામ પોતાની મુસાફરીનાં વર્ણનો કરે છે. દેશદેશના નવા સમાચાર કહેવા-સાંભળવામાં ભાઈ ગરકાવ છે. પોતાનાં શૂરાતનની વાતો વર્ણવતાં વર્ણવતાં ઓઢાની જુવાની એના મુખની ચામડી ઉપર ચૂમકીઓ લઈ રહી છે ત્યાં તો બાનડી આવી :

'બાપુ, ઓઢા જામને મારાં બાઈ સંભારે છે.'

'હા હા, ઓઢા, બાપ, જઈ આવ. તું ને તારી નવી ભોજાઈ તો હજુ મળ્યાં યે નથી,' એમ કહીને ફુલ્લા જામ હોથીએ ઓઢાને મીણલદેને ઓરડે મોકલ્યો.

[illegible]

ગા ગોરાણી ગોતરીજ, [illegible] [illegible],
ઓતાં [illegible] [illegible], [illegible] ૭

[illegible]

[illegible]

ન હુવે રે ન થીએ, ન ઢઢ એડી ગાલ,
ઢચો લાગે કુલકે, ઢેડો મેડિમાં માલ ૮

'એ ભાભી! એ ન બને. એ વાત છોડી દે. કુળને ખોટ બેસે.'
'ઓઢા, ઓઢા, રહેવા દે, માની જા. નીકર—'

ઉઢા થીને દુઃખિયો, ઝંઝો થીને દૂર,
ફંડાઈસ ઢેરોઢકડો, વેંદો પાણીજે પૂર ૯

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

જેમ વેપારી ત્રાજવું ઊંચું કરે તેમ ઘોડાને તોળી લીધો! એ જોઈને ઓઢો બોલ્યો, 'એ રજપૂતો! ચીંથરા ફાડો મા. આમ તો જુઓ! ડુંગર જેવડા ઘોડાને જેણે તંગમાં ઊંચો ઉપાડી લીધો, એનો જોરાવર આદમી કોઈનો માર્યો મરે નહિ, અને જોરાવર ન હોત તો એકલવાયો નીકળત નહિ. એને લૂંટવાની ગાંડી વાતો છોડી દો!'

ત્યાં તો અસવાર લગોલગ આવી પહોંચ્યો, મોઢે મોસરિયું બાંધ્યું છે. મૂછનો દોરોય હજી ફૂટ્યો નથી ઘૂમતા પારેવાના જેવી રાતી આંખ ઝગે છે. ભમ્મરની કમાનો ખેંચાઈને ભેળી થઈ ગઈ છે, મોં ઉપર મીટ મંડાય નહિ એવો રૂડો અને કરડો જુવાન નજીક આવી ઊભો.

અહાહાહા! ઓઢા જામના અંતરમાં ટાઢો શેરડો પડી ગયો. સાહેબધણીએ સંસારમાં શું રૂપ સરજ્યું છે ને! આવડી અવસ્થાએ અને આવે વેશે આ વીર પુરુષ બીજે ક્યાં જાય? કોઈક ગઢને ગોખે વાટ જોતી મૃગનેનીને મળવા જાતો હોય ને કાં મળીને પાછો વળતો હોય એવા દિદાર છે. સગો ભાઈ હોય, બાળપણનો ભેરુબંધ હોય એવું હેત મારા કલેજામાં આજ કાં ઊગે?

'કાં રજપૂતો!' સવારે પડકારો દીધો. 'મને લૂંટવો છે ને તમારે?' ગરવીરા, એમાં કાં ભોંઠા પડો? ઊઠો, કાં એકેક જણ આવી જાઓ, ને કાં સહુ સાથે ઊતરો. જોર હોય તો મારાં લૂગડાં-ઘરેણાં આંચકી લ્યો.'

રજપૂતો એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા. હસીને ઓઢો બોલ્યો, 'ના રે ભાઈ, મનમાં કાંઈ આણશો મા. માગ રજપૂતોએ ... જાણશે બા, કસબો લેતા તો ઊતગો'

'ના ના, એમ માગ્યથી ન ઉતરાય તમ સરખા ગરવીરના
[illegible]

જઈને તીર તાણ્યું. જેમ માખણના પિંડામાંથી મોવાળો ખેંચાય, તેમ તીર ખીજડામાંથી ખેંચાઈ આવ્યું.

અજાણ્યા પરદેશીનાં એક પછી એક કરાતન જોઈ જોઈને ઓઢાને લોહી ચડતું જાય છે. પોતાનો નાનેરો ભાઈ પરાક્રમ દાખવતો હોય તેમ ઓઢો ઓછો ઓછો થઈ રહ્યો છે. ઓઢો ઊઠયો, બાવડું ઝાલીને અસવારને ઘોડેથી ઉતારી લીધો. ઘોડાના ધાંસિયા પાથર્યા હતા, તેની ઉપર બેસાડીને પ્રેમભીની નજરે ઓઢાએ પૂછ્યું:

ઓઢો મુખથી આખવે, જાણ્યું તોજી જાત,
નામ તો હોથી નગામરો, સાંગણ મુંજો તાત. ૧૭

'બેલીડા! તમારું નામ ઠામ ઠેકાણું તો કહો.'

'મારું નામ હોથી નગામરો. સાંગણ નગામરો મારો બાપ થાય. મારું હુલામણું નામ એકલમલ્લ'

'એકલમલ્લ!' નામ લેતાં તો ઓઢાના ગલોફાં જાણે ભરાઈ ગયાં. 'મીઠું નામ! ભારી મીઠું નામ! શોભીતું નામ!'

'અને તમારું નામ, બેલી?' એકલમલ્લે પૂછ્યું.

'મને ઓઢો જામ કહે છે.'

'આ હા હા હા! ઓઢો જામ તમે પોતે? ઓટો કિયોગનો કહેવાય છે એ પડે? ભાભીએ દેશવટો દેવાર્યો એ કચ્છમાં અમે જાણ્યું હતું. પણ કારણ શું બન્યું'તું ઓઢા જામ?'

'કાંઈ નહિ બેલી. એ વાત કહેવરાવો મા! હોય, માટીનાં માનવી છીએ, બુચ્યાં હશું.'

'ના, ના, ઓઢા જામ! હનુમાનજતિ જેવો ઓઢો એ ગોયું ખાય નહિ કચ્છનો તો પાપીમાં પાપી માણસ પણ એ

[illegible]

'[illegible] આવી આગળ [illegible] તો!'

'ઓઠા [illegible] માગે [illegible] માગે [illegible] છો તો મહેનત અને કમાણી, જેનામાં [illegible] અને [illegible]માં હું ઓઠો, છે કબૂલ!'

ઓઠો કબૂલ થયો, પણ ઓઠાના રજપૂતો ગઈતિ ગેળવવા મંડ્યા.

ભાઈબંધી

પડખોપડખ ઘોડા ગળીને બેય બેરુબધ હાલ્યા જાય છે. પારકરની ધરતીના તરણેતરણાને જાણે કે એકલમલ્લ ઓળખતો હોય તેમ ઝાડવાં, દેવસ્થાનાં, નદીનાળાં, અને ગઢકાગરનાં ... લઈ લઈ ઓઠાને હોંસે હોંસે ઓળખાવતો જાય છે. બેય પણ એકબીજાનાં મોં અડકાડતા, નટવાની જેમ નાચ કરતા ક નખરાંખોર ડાબા નાખતા ચાલ્યા જાય છે.

બરાબર રાતને ચોથે પહોરે નગરસમોઈને ગટે પહોંચ્યા. કોટમા સાતવીસ સાંઢ્યો પુરાય છે. દેવળના થભ જેવા પગવ રેશમ જેવી સુંવાળી રુંવાટીવાળી, પવનવેગી અને મનવેગી, ર અસલ થળની સાતવીસ સાંઢ્યો તો બાભણીઆ બાદશાહના સા પ્રવાલખા મોતી જેવી છે. રાતોરાત પચાસ પચાસ ગાઉની મઃ પેચીને એ પંખીણી જેવી સાંઢ્યો બાંભણીઆને ઘેર લૂટનો મ પહોંચાડે છે. એનો ચોકીદાર રૂડીઓ રબારી હોય ત્યાં લગી ધાણી*

*ઊટના તબેલાને 'ધાણી' કહે છે.

[illegible]'

[illegible]

[illegible]!'

[illegible]

[illegible]

[illegible]

'ઓહો [illegible]! તમેય [illegible], શીદ [illegible] છો? મારી પાછળ ગોટુ કટક આવે છે, તમે ભાગી જાઓ,' [illegible] બોલ્યો.

'બેની, કોના સારૂ ભાગી છૂટું? કોઈનો ખૂંટો ભાંગવાનો નથી.'

'અરે, કોઈક બિચારી વાટ જોતી હશે.'

'કોઈ ન મળે બેની! સંસારમાં ક્યાંય માયા લગાડી નથી.'

એમ મોતના ડાચામાં ઊભા ઊભા બેય જુવાનો મીઠી મીઠી

[illegible] તો [illegible] ભાઈ, [illegible] જામ. રામ રામ! [illegible] ના [illegible].'

નહિ વિસારું

ઝાડની ડાળીઓ ઝાલીને બે ય જુવાન ઊભા રહ્યા. [illegible] ઊભા રહ્યા. [illegible] નથી. આંખમાં ઝળ-ઝળિયાં આણીને ઓઢો બોલ્યો, 'બેલી! વીસરી તો નહિ જાઓ ને?'

'ઓઢા જામ! હવે તો કેમ વિસરાશે?'

વિસારું વલહા, એક જ ઘટમાં,
(તો તો) મરણુ સજાયુ નહુ મળે, ખાપણુમાંય ખતાં. ૨૫

'એક પલક પણ જો મારા હૈયામાંથી હું મારા વા'લાને વિસારું તો તો હે ઈશ્વર! મને મરણુ ટાણે સાથરો ય મળશો મા, અંતરિયાળ મારું મોત થાજો. મારું મુડદુ ઢાંકવા ખાપણુ પણ મળશો નહિ. ઓઢા જામ! વધુ તો શું કહું?

જો વિચારું વલહા રુદિયામાંથી રૂપ
તો લગે ઓતરજી લૂક, થર બાબીડી થઈ ફરાં. ૨૬

'હે વાલીડા! અંતરમાંથી જો તારું રૂપ વીસરી જાઉં તો મને ઓતરાદી દિશાના ઊના વાયરા વાજો, અને થરપારકર જેવા ઉજ્જડ અને આગઝરતા પ્રદેશમાં બાબીડી (હોલી) પંખીડીનો અવતાર પામીને મારો પ્રાણુ પોકાર કરતો કરતો ભટક્યા કરજો'

'લ્યો ઓઢા જામ, પરણો તે દી એકલમલ્લભાઈને યાદ કરજો અને કામ પડે તો કનરા ડુંગરના ગાળામાં આવી સાદ કરજો બાકી તો જીવ્યામુવાના જુવાર છે.'

સેના [illegible] કામ [illegible] ગયો

એટલું કહીને [illegible] ચાલ્યો. [illegible] જાણુ નથી જણુગોરની ગરદન થાબડીને બોલ્યો 'હે દેવમુનિ, તારે કાનસુરીઓ ઘોડલું છોડી દઉં છું. તને ગમે તે માર્ગે ચાલ્યો જાજે

જણુગોર ઘોડો પોતાના [illegible] સગડે સગડે ડાબા ગેરતો ચાલી નીકળ્યો.

ચખાસર સરોવર કિનારે ઝાડવાંની ઘટા જામી રહી છે પંખી કિલ્લોલ કરે છે.

ચખાસરના ઝૂંડમાં જઈને જણુગોરે હાવળ દીધી. ત્યાં તો હં–હં–હ–હં ! કોઈક ઘોડાએ સામી હણહણાટી દીધી.

અવાજ ઓળખાણો. એકલમલ્લના ઘોડા ઓળચીનો જ એ અવાજ. આઘેથી નીલો નેજો, ભાલો, ભાથો, તલવાર અને બખતર, ઝાડને ટેકે પડેલાં દેખ્યાં.

અહાહા ! એ જ મારા બેલીડાનો સામાન. બેલી મારો નહાતો હશે.

પાળે ચડ્યો, ઝબક્યો. શું જોયું ?

ચડી ચખાસર પાર, ઓઢે હોથલ ન્યારિયાં,
વિછાઈ બેઠી વાર, પાણી મથ્થે પદમણી. ૨૮

પાળે ચડીને નજર કરે ત્યાં તો ચખાસરનાં હિલોળા લેતાં નીર ઉપર વાસુકિ નાગનાં બચળાં જેવા પેનીઢક વાળ પાથરીને પદમણી નાહ્ય છે. ચંપકવરણી કાયા ઉપર ચોટલો ઢંકાઈ ગયો છે.

ચડી ચખાસર પાર, હોથલ ન્યારી હેકલી
સીંધ ઉખલા વાર તરે ને તકડું દિયે. ૨૯

[illegible]

ઓઢો પરની સામે જોઈ રહ્યો

'પણ ઓઢા, જોજે હો ! મારી સાથે ઘરસંસાર માંડવો એ તો ખાંડાની ધાર છે. હું મરતલોકનું માનવી નથી. તારા ઘરમાં હોથલ છે એટલી વાત બહાર પડે તે દી તારે ને મારે આંખુંની યે ઓળખાણ નહિ રહે હો.'

ઓઢાની ધીરજ તૂટી—

ચાય તો માર્ય જિવાડય, મરણું ચંગુ માથૂક હથ;
જીવ જિવાડણુહાર, નેવું તોળા નિગામરી ૩૧

[illegible]

મેરાણ[illegible] ન મારીએ, [illegible]
તઉ નીડાં દોસ તરે, એમ રહ્યા નેણ,
[illegible] નિત સંભારે સેણ, ૩૬

'[illegible] ટીકના [illegible] ટીકના [illegible]!'

રૈવતગિરિના ડુંગરા, સાચો લાગે સકોર,
વિસર્યાં સંભારી દીએ, સે ન મારીએ મોર

'આ[illegible] વચ્ચો, માનવીને પોતાના વિસારે પડેલા વહાલાં યાદ કરાવી [illegible] એવા પરોપકારી મોરલાને ન મરાય.'

કહેતાં કહેતાં ઓઢાની આંખોમાંથી આંસુની ધાર ચાલી જાય છે.

'અરે ઓઢા જામ! એવડું તે શું દુઃખ પડ્યું? આજે શું સાંભર્યું છે?' એમ પૂછતી પૂછતી હોથલ એને પંપાળે છે પણ ઓઢાનાં આંસુ થંભતાં નથી એમ કરતાં કરતાં તો—

છીપર ભીંજાણી, છૂટ હુવો, ત્રંબક હુઈ ત્યાં [illegible]
અમથી ઉત્તમ ગોરિયા ચડી તોજે ચિત સો[illegible]

જે શિલા ઉપર ઓઢો બેઠો હતો તે આખી શિલા ભીંજાઈ ગઈ. રોનારની આંખો ધમેલ ત્રાંબા જેવી રાતી થઈ [illegible]ારે પછી હોથલ ગરીબડું મોં કરીને બોલી

'બાપ ગોરાણ્ય! બા પો ઓઢા...ણ્ય! બે...ટા ઓટાણ્ય!' એવો અવાજ આવ્યો. એક ભીંત પછવાડે ઓટો ચમકીને ઊભો રહ્યો. ઓરડાના ફળીમાં પોતાના નામને આ કોણ લાડ લડાવી રહ્યું છે? પાછો અવાજ આવ્યો—

'બાપ ઓઢાણ્ય! તારા નામેરી જેવી જ તું હઠીલી કે બાપ! અધરાત સુધી વટકીને કાં ઊભી છો, બાપ? લે, હવે તો પ્રાસવ્ય!'

ઓઢાના અંતરનો મેરામણ ઊછળ્યો. ઓટાને સમજ પડી. 'આ તો મારો ચારણ, એને મેં દીધેલી ભેંસની પાડીનું એણે 'ઓઢાણ્ય' નામ પાડ્યું લાગે છે.'

ત્યાં તો ઘરના ફળિયામાં ભેંસે પ્રાસવો મેલ્યો અને ચારણે સાદ કર્યો:

'હાં ચારણ્ય! તાંબડી લાવ્ય, ઓઢાણ્યને ટપકો લાગ્યો, ટપકો લાગ્યો. ઝટ તાંબડી લાવ્ય.'

તાંબડીમા દૂધની શેડો ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ 'વાહ ઓટા! વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા તારા નામને!' એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસુડે પોતાના નેત્રો પલાળી રહ્યો છે. આજ આખા કિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂલડાવણહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજી સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી કેવા લાડ લડાવે છે!]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ઓટાએ ફળીમાં ફગાવ્યો. ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો. 'ઓઢા! બાપ ઓટા! ઓટા, જીવતો છો?'

[illegible]

[illegible] 'ઓઢાણ' નામ પાડ્યું લાગે છે'

ત્યાં તો [illegible] ચારણે સાફ કર્યો

'હાં ચારણ! તાંબડી લાવ, ઓઢાણાને હરખ લાગ્યો, હરખ લાગ્યો. ઝટ તાંબડી લાવ'

તાંબડીમાં દૂધની સેડ્યો ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ 'વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા તારા નામને!' એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસુડે પોતાનાં નેત્રો પલાળી રહ્યો છે આજ આખા વિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂલડાવણહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજા સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી કેવા લાડ લડાવે છે!]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ઓઢાએ ફળીમાં ફગાવ્યો ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો 'ઓઢા! બાપ ઓઢા! ઓઢા, જીવતો છો?'

[illegible]

[illegible]

[illegible] નામ પાડવું [illegible]

ત્યાં તો [illegible] ફળિયામાં ભેંસે પાડાને [illegible] અને ચારણે સાદ કર્યો:

'હાં આઈ! તાંબડી લાવ, ઓઢાણને ઠપકા લાગો, ઠપકો લાગો. ઝટ તાંબડી લાવ.'

તાંબડીમાં દૂધની શેડો ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ 'વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા તારા નામને!' એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસુડે પોતાનાં નેત્રો પલાળી રહ્યો છે. આજ આખા ઢિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

> મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
> જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂવડાવણહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજી સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી દેવા લાડ લડાવે છે!]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ઓઢાએ ફળીમાં ફગાવ્યો. ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો 'ઓઢા! બાપ ઓઢા! ઓઢા, જીવતો છો?'

[illegible]

[illegible]

[illegible] ભડકાવ્યા [illegible]

[illegible]

'[illegible]!' [illegible] સાવજને પડકાર્યો.

વનરાજ આળસ મરડીને ઊઠ્યો, કેશવાળી ખંખેરીને ઊભો, મહા કાળઝાળ ભોરીંગ જાણે સમાધિનો ભંગ થાય ને ઊઠે તેમ ઊઠ્યો. ઝાડવાં હલમલી ઊઠે એવી ત્રાડ દીધી, પૂંછડાનો ઝૂડો ઊંચે ઉપાડીને પોતાની પડછંદ કાયાને સહેલી છલાંગ મારી

પણ આભની વીજળી જેમ અચાનક ભોરીંગને વીંધી લે, એમ જેસળની કમાનમાથી છૂટેલા તીરે સાવજને આકાશમાં અદ્ધર ને અદ્ધર પરોવી લીધો. એના મરણની કારમી કિકિયારીએ જગતના આસમાનને જાણે ચીરી નાખ્યું. પછડાટી ખાઈને એ ધરતી માથે પડ્યો. એના પ્રાણ નીકળી ગયા.

'હોથલ!'

'વાહવા! વાહવા! વાહવા! હોથલના પેટમાં પડેલા પુત્રે હવે શી તાકાતુથી! ઓઢાને મેર હોથલ નાર છે વાહ ? ઓઢા તકદીર! પદમણીનો કંથ ઓઢો!'

પણ જાતના જેજેકારમાં ઓઢાને સાન ક્યાંથી રહે? ... વાત ... ગયા. હોથલ ... ગઈ. અરેરે! ઓઢા, વચને ... નહિ હવે હોથલના ... ગયા.

ગિડિયું લખિયરૂ ચાર, હોથલજે ... હથડે;
ઓઢા વાંગ નિહાર, અસાંજો નેઢા ઓતરો. ૪

[illegible] પાડતા પાડતા ઓઢાને ... આપણા નેહ—નેહનો ... [illegible]

... પાણી ભીડિયાં, નહિ સાગડ નહિ પાર,
... ઓઢા ... તોં જુવાર ૫

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૩. તરજાંગ માંગદા

અમરાપરીની અપ્સરાઓ ગગનગંગાના ગાલીચા ઉપર નાટારંભ કરતી કરતી ઇંદ્રનો શાપ પામીને મૃત્યુલોકમાં આવી પડી હોય, એવી પચીસ તલતલ ઘોડીઓ જેતપુરમાં દેવા વાળાની ડેલી બહાર ચોગાની ધૂળમાં રમઝમાટ કરે છે. પડછંદ કાઠી આગલાંગના પગમાં લગામો કસકસે છે. પ્રભાતને પહેલે પહોરે પચીસ ગરાસીદાર કાઠીઓ, પૂળા પૂળા જેવડી મૂછો પર હાથ નાખતા ઘોડીઓને રંગમાં રમાડે છે ગોપીઓમાં કાન ખેલતો હોય તેવો દેવા વાળાનો પાણીદાર ઘોડો જાણે કે પોતે એકલો જ અડવો રહેલ હોવાથી અકળાઈ આવતી હોય તેમ પોતાના ધણીને હાવળ દેવા લાગ્યો કે 'હાલો! હાલો! હાલો!'

આપો દેવો વાળા આવ્યા. દાઢીના થોભિયા ખભા પર ટળકતા આવે છે, હાથમાં ભાલો અને ભેટમાં તરવાર છે, લોહીનો છાંટો યે કાઢ્યા વિના આરપાર વીંધી નાખે એવાં એનાં નેત્રો છે. 'જે દેવળ-વાળા!' કહીને જેમ દેવો વાળો પેંગડામાં એક પગ પરોવવા જાય છે, તેમ સામેથી ચાલ્યા આવતા ચારણે ઊંચા હાથ કરીને લલકાર દીધો કે 'ખમા, ખમા તુને બાપ!'

કમર બાંધ્ય બાલાં ભમર ઊડીઓ બળાકંમ
ધરા ચારે દશ્યે જાણ્ય ધસીઆ,
દેવકણુ, માન્ય રે માન્ય હલવણુ દળાં,
કણી સર હેમરે જિયણુ કસીઆં? ૧

[illegible]

'વાહ! વાહ! વાહ! વાહ! કાંઈ!' [illegible]

કરીઆ નીચાએ દુહો કહ્યો

ગાજે મેહુગાંડે ઘોર, લોંયવડાને લાગો ભડક,
જેતાણે સિંહ જોર, દેવો ગરડકિયું હિયે

'હાલો આપા, હું ય લાર્યે આવું છું'

'બહુ સારું. પણ હવે તો કસુંબો લઈને પછી ચડીએ'

ઊભા ઊભાં એક અન્જલિ કસુંબો કરીઆભાઈને લેવરાવીને

'કાઠિયાણી !' વાગમાં લાગ નાખીને પુરુષે હેત છાંટ્યું. 'એમ કોચવાઈ જવાય ? પાડાનાં કાંધ જેવો ગોળાનો ગગન ધૂળ ભેળવતો મને શું ગમતો હશે ? તારા ખોળાના વિસામા મેલીને હું આખી કાયાને કોતરોમાં, ઝાડીઓમાં, વેરાનમાં રઝળાવતો ભટકું છું, વેદના હું કોને જઈ બતાવું ? પણ શું કરું ? ભગવાને બે ભુજ દીધી છે છતાં જો અન્યાયથી દેવો વાળો ઢોળવું આંગળી લે એ સાંખી લઉં, તો તો મારા પૂર્વજોની આગળ પાછળની પેઢીઓને ખોટ બેસે તેમ છતાં યે તું થાકી હો તો મારે બાર નથી કરવું. જે કટકો જમીન દેવો વાળો આપશે તેટલી લઈને આવતો રહીશ.'

'ના ના, મારા સાવઝ !' ભ્રકુટિ ચડાવીને કાઠિયાણીએ પતિ ખાતરી આપી. 'ના, તું તારે જીવ્ય ત્યાં લગી ઝૂઝજે. મારાથી ઘડી અબળા બની જવાણું, પણ તું ડગીશ મા. તું બહારવટિયો બન્યો ત્યારથી તો મને સાતગણો વધુ વહાલો લાગ્યો. હું તો તારા મારગ વટને પૂજનારી તું ચૂડિયું પહેરીશ તે દી તો હું મારા ચૂડલાના કટકા કરી નાખીશ.'

કાટ્યાતૂટ્યા મલીરના પાલવ વડે કાઠિયાણીએ પોતાની પાંપણો અને ગાલ લૂછી નાખ્યાં. સૌભાગ્યની બે જૂની ચૂડલી સિવાયના શણગારવિહોણા એના શામળા દેહને રુંવાડે જાણે કોઈ રાજલોકનું ગણીપદ પ્રકાશી ઊઠ્યું. નવલખા રત્ન-હાર કરતા યે વધુ સોહામણા પોતાના વીર-બાહુને કાઠિયાણીના કંઠે વીંટાળી વરજાંગ બોલ્યો 'કાઠિયાણી ! તને તો, આવા જ વેણ શોભે. અને આવી તપસ્યા કરતાં કરતાં મહિને છ મહિને મેળાપના ચાર પહોર મળે એની મીઠાશ તે ક્યાંય થાવી છે ? સાત વરસનો સ્વાદ જાણે સામટો મળે છે. શિલાઓની સાથે કાયાને પછાડી પછાડીને એક તારા સુંવાળા ખોળામાં પોઢવું, એના જેવું સુખ બીજું કોણ માણી જાણશે ?'

[illegible]

'[illegible]' [illegible]

'[illegible]' [illegible]
પૂછ્યું. [illegible]

'હા!'

'ક્યાં ગેનાભો?'

'હો!' કરશીઆભાઈ [illegible] જવાબ દીધો

'કરશીઆભાઈ, તમે? ખુટામણ?'

'આપ દેવાવાળા! કરશીઆ બાળે, ને તું વીરાવાળાનો પોત
ઊઠીને વરજાંગ જેવા ખાનદાન કાઠીને દગાથી માર, એ વાત બન
ય બને કદી? આપા દેવા! જરા વિચાર કર, વરજાંગડો એક
હાથે તારા અનોધાં જેર સામે ઝૂઝે છે. હકને કારણે માથું હાથ
લઈને ફરે છે. એના ખડિયામાં ખાપણું ને મોંમાં તુલસીનાં પાંદ
તે લેવરાવ્યાં, તો ય તારો કાળ ઊતરતો નથી, આપા?'

દેવાવાળો ધગી ગયા, પણ કરશીઆભાઈને જોઈ ને અબોલ બ
ગયા. કાળમાં ને કાળમાં એણે ઘોડા ઉપાડ્યાં. ભૂખ્યા ને તરસ

[illegible]

[illegible]

'[illegible]'

[illegible] ઘોડા, નગારા આને [illegible] વાજતે ગાજતે ... માર્ગે ફર્યો.

'કાઠિયાણી! ન આવ તો [illegible] ખાંસાહેબ આજ [illegible] હશે. હો તો હું એની વાડી [illegible] મરીશ.'

કાઠિયાણીએ વળામણાં દીધાં. [illegible] નાખીને જુએ કે [illegible] ત્યાં બેમાણ ગામપરને સીમાડે આવ્યો. સાંભળે છે કે હેકારો બોલી ગયો છે. એક પડખે ગામપરનાં ટોળ [illegible] દેતાં ઊભા છે. ગામપરનો ધણી ખાંસાહેબ એકલે પડે પછેડી પાથરીને માળા ગણી તરવાર વીંઝે છે એની ચોપાસ લુંઘીઆના કાઠીઓનું મંડળ બંધાઈ ગયું છે.

'ખબરદાર કોઈ ખાંસાહેબને મારશો નહિ' એવી લુંઘીઆના રાણીંગવાળાની આજ્ઞાને વશ બની કાઠીઓ ખોટેખોટી બરછીઓ ઉગામતા જાય છે. ખાંસાહેબ ચક્રાવે ચડી ગયો છે. ખાં કાઠીઓને ખસવા દેતો નથી. પણ ખાંને વીંધવાની પે વાર નથી. ત્યાં તો આઘેથી હાકલો થયો.

કમૂંખા ટાણે એને કોઈ બોલાવતું નથી. કોઈ એની સાથે વાત પણ કરતું નથી

પારકર પર વાર ચડી રાણીગવાળાના હેતના કટકા થઈ બેઠેલ કંઈક કાઠીઓ સામસામા ટહુકા કરતા આવે છે. પણ વરજાંગની તાજણ તરીને એકલી ચાલી આવે છે. એને કોઈ બોલાવતુ યે નથી. બધ અપમાન વરજાંગ ઘૂંટડે ઘૂંટડે ગળી ગયો. એમ કરતાં તો થરપારકરની સીમ દેખાણી.

રાણીગવાળાએ ગામનો માલ વાળ્યો અને ગોકીરો ઊપડ્યો. 'કાઠી! કાઠી! કાઠી!' એવી કારમી ચીસો ખોરડે ખોરડે પહોંચી વળી. પારકરનો ઠાકોર પોતાના પહાડ જેવા શૂરવીરોને લઈ બહાર નીકળ્યો. સામસામાં ઘોડાં ઊભાં થઈ રહ્યાં અને પારકરના ઠાકોરે ત્રાડ દીધી કે 'આમાં જે રાણીગવાળો હોય તે નોખો તરી નીકળે. પારકરનું પાણી ચખાડું.'

કાઠીઓ થીજી ગયા. ભે લાગી ગઈ. રાણીગવાળાની છાતી ભાંગી ગઈ. પારકરના રાક્ષસ જેવડા ગજાદાર રજપૂતના હાથમાં પ્રચંડ તરવાર તોળાઈ રહી છે. હમણાં જાણે પડી કે પડશે! કાઠીઓના હોશકોશ ઊડી ગયા અસવારોના ઊતરી ગયેલાં મોટા એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા છે અને રાણીગવાળો થરથર કાંપતો લપાતો જાય છે બીજી વાર શત્રુએ સાદ દીધો · 'કોણ છે રાણીગવાળો? બહાર નીકળ, બહાર નીકળ!'

'આવી જા માટી, હું રાણીગવાળો, હું!' એમ બોલતો વરજાંગ ઊછળ્યો. બન્ને વચ્ચે તલવાર ભાલાની બાટાછૂટ બોલી. ઘોડાને માથે બે ય ઊભા થઈ ગયા. બન્નેએ સામસામી બરછીઓ ફેંકી. બે ય પટાના સાધેલા · નિશાન ચુકાવી ગયા, હેઠે પડ્યા, બાથબાથા ચાલી, આખરે વરજાંગે વેરીને ઠાર કર્યો.

[illegible]

[illegible]

[illegible]જનું મોત

કેટલા[illegible] [illegible] રીતના [illegible] [illegible] ... [illegible] કાઠિયાણીનાં [illegible] [illegible] [illegible] કરી [illegible]

એમ કરતાં તો આઠ મહિના વીત્યા, પાખરણી આવ્યા પછી વરજાંગે ઘરનું સુખ જાણ્યું નથી, આજ એને અમીરાઈ આવી ગઈ. કહેણ મોકલી દીધું કે 'કાઠિયાણી, કાલે ઘરે આવું છું.'

મોડી પતાવીને સાંજને પહોર વરજાંગ નીકળ્યો. સંધીઓ વળાવવા જાય છે. પણ જ્યાં ડેલીથી ચાલ્યા ત્યાં તો મોડી ખંચાણી સુતાર સામો મળ્યો.

'વરજાંગ ભા!' સંધીઓએ વાર્યો. 'આજ રેરી જાવ. અપશુકન થાય છે.'

'શુકન અપશુકન તો બાયડિયું ને મોંપ્યાં, બા! આપણે તો કેડે સમશેર એ જ સાચું શુકન.'

હઠીલો કાઠી માન્યો નહિ સંધીઓ પાછા વળ્યા. વરજાંગનું ડાબું ડિલ ફરકવા માંડ્યું. તાજણ હટવા લાગી. પણ આજ વરજાંગથી રોકાવાય નહિ. આજ કાઠિયાણી વાટ જોશે. આખી રાત ઉચાટમાં ને ઉચાટમાં ઉજાગરો કરશે, અને અપશુકનથી બીને હું

*

બીજે જ દિવસે એક હીંગળોકિયું વેલડું આવીને રાણપુરને પાદર ઊભું રહ્યું.

'આઈ, ઢોળવેથી આપા દેવાવાળાએ તેડાં મોકલ્યાં છે.'

'હા બાપ! હાલો હવે મારી પાસે જે બે ચાર ગાભા રહ્યા છે તે દેવાવાળાને સોંપી દઉં, એટલે અમારો અને એનો હિસાબ ચોખો થાય. હાલો.'

આઈ પોતાનાં છોકરાંને લઈને વેલડામાં બેસી ઢોળવે ગયાં. ડેલીએ દરબાર દેવાવાળો દાયરો ભરીને બેઠા છે. વેલ્ય આવતાં જ દરબારે હુકમ કર્યો:

'છોકરાને આંહી જ ઉતારી લેજો!'

પોતાના દીકરાને વેલ્યમાંથી ઉતારીને બાઈએ કહ્યું 'દરબાર, ખુશીથી, તમારાં વેર પૂરેપૂરાં વસૂલ કરી લેજો.'

'એ હો દીકરા!'

એટલું કહીને દરબારે છોકરાને પોતાના ખોળામાં બેસાડી લીધો વરજાંગનાં હથિયાર મગાવી એના અંગ ઉપર બંધાવ્યાં, અને માથે હાથ મેલીને ઉભરાતે હૈયે આશીર્વાદ દીધા કે 'બહાદર મારા ભાણેજ! તારા બાપના જેવો જ સાવઝ બનજે. અને એના જેવું જ મરી જાણજે.'

આખો યે ગરાસ, વરજાંગના પુત્રને સોંપી, બાર દિવસ રોકાઈ, પોતાના વેરીનું કારજ ઉકેલી દેવાવાળા જેતપુર સિધાવ્યા, ને તે દિવસથી કસૂંબા લેતી વેળા વરજાંગને રંગ દેવાનું એણે નીમ લીધું*

* ગાંડળકુંડલાના ગાંપામાં વરજાંગની ખાંભી ઊભી છે.

નથુની મૂર્તિ દેખાય છે! એની તો હાલ્ય જ અટતી નહિ રહે, એ તો, હાથી જેવો ધૂળના ગોટા ઉડાડતો ને દુહા ગાતો ગાતો આવશે!

નહિ આવે! અરે ન આવે કેમ? સંદેશા મોકલ્યા છે ને! કેટલા બધા સંદેશા!

સૂરજ નમવા મંડ્યો, પણ નથુડો ન આવ્યો. સાંજના લાંબા લાંબા ઓછાયા ઊતરવા લાગ્યા, તો ય નથુડો ન આવ્યો. પંખી માળામાં પોઢ્યાં ગૌધન ગામમાં પહોંચ્યું, ધૂનાનાં નીર ઊંઘવા લાગ્યાં. ઝાડ–પાંદડાંને જંપવાની વેળા થઈ, તોય નથુડો ન આવ્યો. ઘોર અંધારું થઇ ગયું તોય નથુડો ન જ આવ્યો. અરેરે નથુડાનું હૈયું તે કેવુ વજ્જર જેવુ! એને મારી જરા ય દયા ન આવી?

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' એવા સાદ સંભળાણા. રૂપી ચમકી: કોના સાદ? નથુના? ના, ના, આ સાદ તો ગામ ભણીથી આવે છે. સાદ ઢૂકડા આવ્યા 'આ સાદ તો મારી માના મારી મા મને ગોતવા આવે છે.'

'નથુ, તેં તો મારી સાતમ બગાડી! અરે ભૂંડા, સંદેશા ય ન ગણકાર્યા! પણ હું હવે પાછી ક્યાં જાઉ? હવે જો આવ્ય તો એક વાર ધૂનો ડખોળી જોજે. હુ જીવતી હઇશ તો આપણે એક-બીજાના હાથના આંકડા ભીડીને ભાગે નીકરશુ.'

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' ગામને માર્ગેથી માતાના સાદ આવ્યા. જવાબમાં 'ઘુબ્બાંગ!' દેતી રૂપી ધૂનામાં કૂદી પડી ઓઢણામાં ગાળિયા પથ્થરોએ એને તળિયે સતાડી રાખી. પણ નથુડો તો ન જ આવ્યો.

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' પોકારતી મા ધૂનાને કાંઠે આવી. ગતનાં નીર બડબડિયાં બોલાવતાં જાણે દાંગી કરતા હતાં કે 'રૂપીની મા! દીકરીને ઓળીપાના દુઃખમાંથી બરાબર ઉગારી લો!'

[illegible]

[illegible] લીધી [illegible]

'[illegible]'

'[illegible] નિશાનિયાનું વેર શું [illegible] ?'

'તમારે [illegible] ?'

'તમે રજપૂત છો. તેમ [illegible] રજપૂતાણીનું દૂધ ધાવી છું [illegible] [illegible] નથી જોયું.'

'ત્યારે આ શું કરો છો?'

'ફક્ત તમારા અંતરનો ભેદ જાણવા માગું છું. તમારા મારગમા આડી આવતી હોઉ તો ખસીને મારગ દઉ.'

'હા, હા, મારે માટે નાની હતી ત્યારે બાપ પહેર્યાં છે. બાપની તલવારે ભાલાભાલી રમાડી છે, હથિયારે લાગે અડતે કાળી રાતે મેં ઘોડીઓએ ચડતાં શીખ્યાં ને આજ સુધી છોકરાની જેમ રમતી હતી. હવે સાચો વેશ સજીને તમારો નાનેરો ભાઈ બનીશ.' રજપૂત રમણીભેર જોઈ રહ્યો

૪

અંગે વીરનાં વસ્ત્રશસ્ત્રો સજીને બેય ઘોડેસવાર કોઈ મોટા રાજ્યની ચાકરી ગોતવા નીકળ્યા છે. વિધાતા પણ પલવાર વિમાસણમાં પડી જાય, કે આને મેં નર બનાવેલ કે નારી, એવી રીતે રાજબાની સૂરત બદલી ગઈ છે. આંખમાંથી લાલ ટશરુ ફૂટી છે

રાજધાનીના દરવાજામાં બેય ઘોડા નાચ કરતાં કરતા દાખલ થતાં હતાં, તે વખતે જ બાદશાહ સલામતની સવારી સામી મળી.

વિધાતાની આ બે કરામતોને દેખી બાદશાહ ફિદા બની ગયો. પૂછ્યું: 'કોણ છો?'

'રજપૂત છીએ.'

'કેમ નીકળ્યા છો?'

'શેર બાજરી સારુ.'

'અહીં રહેશો?'

બેય જણાએ માથું નમાવ્યું.

'સગા થાઓ છો?'

'હા નામવર મામા–ફૂઈના.'

બેય રજપૂતની ચાકરી નોંધાણી.

[illegible]

[illegible] ... નિસાસો, ... ગરમ અને નિર્મળ વાય.

રજપૂતાણી પાછાં ડગલાં ભરવા લાગી. ડગ ભરતી જાય, પાછાં ડગલાં દેતી જાય, અને વાવ્યાંની મની સાંભળીને જાણે એના પગ ધરતી સાથે જડાતા જાય.

વીરત્વ બધું જાણે એની છાતી ભેદી, બખતર ભેદી, નિસાસાને રૂપે બહાર આવ્યું. એક નિસાસો! એક જ! નિસાસો કેટલો તોતદાર હશે! ધરતી ઉપર જાણે ધબ દઈને નિસાસો પડ્યો. આભમ અજવાળું હોત તો એ દેખાત.

ઝરોખા ઉપર હાથની કોણી ટેકવી અને હથેલીમા ડોક જેવું મોં ઘાલી રજપૂતાણી ઊભી રહી. બપૈયો જાણે સામેથી કંઈક સમસ્યાનો દુહો બોલ્યો. પિયુ! પિયુ! પિયુ! ના પડછંદા ગાજી ઊઠ્યા. ઠકરાણીએ સમસ્યાના જવાબમાં દુહો ઉપાડ્યો સાતે આકાશનાં અંતર જાણે ભેદાવા લાગ્યા.

બોલાવો એમની સામે જ દૂધની તપેલી આગ ઉપર મેલાવો. દૂ ઉભરાવા દેજો. ટોળાના દેજો બેમાંથી જે રજપૂત એ દૂધ ઉભરાતું જોઈને આકુળવ્યાકુળ બને, તેને ઓરત સમજજો ઓરતનો જીવ એવો છે કે દૂધ ઉભરાતું જોઈને એની ધીરજ નહિ રહે મરદ એની પરવા પણ નહિ કરે. આ નિશાની એ ઓરતથી છુપાવી નહિ શકાય ગાફેલ બનીને ઉઘાડી પડી જશે.'

બાદશાહે બેઉ રજપૂતોને બોલાવ્યા. દૂધ મુકાવ્યું. દૂધમાં ઊભરો આવ્યો.

ગઈ રાતે જેના અંતરના બંધ તૂટી પડ્યા હતા, તે વિજોગણ રજપૂતાણી પોતાના પુરુષ-વેશનુ ભાન હારી બેઠી. આકુળવ્યાકુળ બનીને બોલી ઊઠી: 'એ.. એ દૂધ ઊભરાય!'

ઠાકોરે એના પડખામાં ટોણી મારીને કહ્યું: 'તારા બાપનું ક્યાં ઊભરાય છે?'

પણ ભેદ બહાર પડી ગયો. બાદશાહ બન્નેને બેગમના ખંડમાં તેડી ગયો. બેગમે મો મલકાવીને પૂછ્યું: 'બોલો બેટા, તમે બન્ને કોણ છો? સાચુ કહેજો. બીશો નહિ, અભયવચન છે.'

ગરાસણીના ગાલ ઉપર શરમના શેરડા પડી ગયા. એનાં પોપચાં ઢળી પડ્યાં. ઊઠીને એણે અદબ કરી! દીવાલની ઓથ આડે એણે પોતાની કાયા સંતાડી દીધી.

ગદ્ગદ કંઠે ગરાસિયાએ ખાનગી ખોલી. વાણિયાના દસ્તાવેજની વાત કહી. 'વાહ રજપૂત! વાહ રજપૂત!' ઉચ્ચારતો બાદશાહ મોંમાં આંગળી નાખી ગયો. એણે કહ્યું, 'તમે મારાં બેટા-બેટી છો. હું હમણાં જ તારે ગામ વાણિયાને રૂપિયા મોકલાવું છું, તમે બેઉ જણાં મારા બીજા મહેલમાં રહો. આજે મારે ઘેરથી જ ઘરસંસાર શરૂ કરો.'

૬ રાંમજી કાનેડીઓ

'આવો, આવો પટેલિઆવ! કયું ગામ?'

'આમે સરોડુંથી આવીએ છીએ, બાપુ!'

બગમાં [illegible] જેવા ત્રણ શેરડીના ભારા ઉતારીને [illegible] પગે લાગ્યા. 'આમારા [illegible]' પટેલે [illegible] ગાડું આ ગેરડીના સાંઠા ગોકુળ [illegible]

'ઓહો! આ તો સાગરકાંઠો. ત્યારે તો આ અમૃતની પ્રસાદી.'

'હા બાપુ,' પટેલ બોલ્યા 'પહેલી મહેર તો સાગર[illegible] અને બીજી આગી–નજર તમ જેવા ધણીની, એટલે આમારી બા[illegible] મહિનાની કાળી મહેનત ફળી છે. મારા આ કાંડા જેવા ધીંગા સાંઠા કાઢી ગયા છે. મારા આતાએ કહેવરાવ્યું છે કે [illegible] રસકાઈ પડે છે રેગો પોપટિયો મહાસાગર જાણે હિલોળે ચડ્યો [illegible] હો બાપુ! માટે પગલાં કરો; લ્યો, આ મારા આતાની ચિઠ્ઠી!' ... ઉભા ને ઊ[illegible]

'હા હાં પટેલીઆવ, ઝાઝાં વખાણ રહેવા દો, રાજાઓનાં પેટમાં પાપ જાગે. લાવો કાગળિયો.'

સાણંદ ગામના દરબારગઢની કચેરીએ વાઘેરા સામતોના [illegible] વચ્ચે વીંટળાઈને આજથી ચારમો વરસ ઉપર એક ફાગણ મહિ[નાના] દિવસે કુંવર કરણસંગજી બિરાજેલા છે. સરોડાના પટેલના દુધ[illegible]

[illegible]

...ગામની ... આંગણીએ ... [illegible] ... પોતાની ... ડાંગો ... ત્યાં ...

'રામ રામ બાપા !' સધરુ કાનેરીઆએ રામ રામ કર્યા

એણે શેરડીના ભારા વાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પોતાને
અને નાના ભાઈને આજ ઘણું ગહિને હોંશે હોંશે શેરડી ખાવા
બોલાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ ઝીલ્યા
નથી એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તેયાર હતી.'

'કાકા,' કપતે હોઠે કરણસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ દુ(
ફરવાની સમસ્યા શેરડીના ભારામાં ફરતી પડી ?'

ડેલીએ ડાયરો જામ્યો છે. ...ર વરસના કુંવર મેળાજી
ગોગરમ ...નો ગ: કરીને રજપૂતો બેઠા છે વચ્ચે નેવું ૧
કેડ ગયેલ સંધજી કાવેઠીઓ બેઠા છે માથું, દાઢી, મૂછોના થે
નેણ અને પાંપણ: તમામના ધોળા શેતર જેવા ભાગ વચ્ચેની એ
બે પાણીદાર આંખો હળવી હળવી જોતુ છે અને બિડાય છે. દરબા
ભીમસંગજીના વખતથી જ એ કારભારી હતા. મરવા ટાણે દરબાર
કેડી ગયેલા કે 'સધજી, સાણંદનું છત્ર થઈને રહેજો.'

છોલેલી શેરડીના માદળિયાં ખૂમચામાં છલોછલ ભરાઈને તૈયાર
થઈ રહ્યાં છે. અને સંધજી કાવેઠીઓ જે ઘડીએ પહેલું માદળિયું
હાથમાં લેવા જાય છે, તે જ ઘડીએ ગઢની મેડીમાંથી આવીને આદમીએ
ખબર આપ્યા કે 'ભાઈએ તમને જરા ઊભાં ઊભા
જવાનું કીધું છે.'

હાથમાથી શેરડીનું માદળિયુ નીચે મૂકી દઈ સંધજી કા
ઊભો થયો. બગલમા તલવાર દાબી. હાથની આંગળીએ નાના
મેળાજીને વળગાડ્યા છે. નેવુ વરસનો ખળખળી ગયેલો ડોસો મેળા
ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને પોતાની વળી ગયેલી કાયાને સંભાળ
સંભાળતો મેડીએ ચડ્યો.

'રામ રામ બાપા !' સંધજી કાવેઠીઆએ રામ રામ કર્યા

એણે શેરડીના ભારા ભાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પે...
તે નાના ભાઈને આજ ઘણે મહિને હોંશે હોંશે શેરડી પ
ાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ કી
એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તૈયાર હતી.

'કાકા,' કંપતે હોઠે કરણુસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ દુ ભાગની વહેચણ
સમસ્યા શેરડીના ભારામાં કરવી પડી ?'

[illegible]

[illegible] કાયાને સંભાળતો [illegible] 'ભાઈ [illegible] જરા નજરે જોવાં આ

હાથમાંની શેરડીનું માદળિયું નીચે મૂકી [illegible] સાંપણ કાવેડીઓ ઊભો [illegible] બાગમાં [illegible] હાથની આંગળીએ નાના કુંવર ગેગાજીને [illegible] છે તેવું વરસનો [illegible] ગયેલો ઊભો ગેગાજીના ખભા ઉપર હાથ ટેકીને પોતાની [illegible] ગયેલી કાયાને સંભાળતો સંભાળતો ગેડીએ ચડ્યો.

'રામ રામ બાપા!' સાંપણ કાવેડીઆએ રામ રામ

એણે શેરડીના ભારા ભાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પો[illegible] અને નાના ભાઈને આજ ઘણે ગહિને હોંશે હોંશે શેરડી ખા[illegible]લાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ ઝીલ્ય[illegible]ી. એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તૈયાર હતી.

'કાકા,' કંપતે હોઠે કરણસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ હું ભાગની વહેંચણની સમસ્યા શેરડીના ભારામાં કરવી પડી?'

[illegible] નહીં [illegible] [illegible] ગામની પૂરી ગોમતીજી [illegible] [illegible] [illegible] આરતીના [illegible] શ્રી રણછોડજીના મંદિરમાં આરતીનો [illegible] થાંભો તે ટાણે, સંઘજી ડાંગો લઈને [illegible] મંદિરમાં [illegible] [illegible] [illegible] રણછોડરાયજીના અંતર્ધાન [illegible] [illegible] 'રણછોડ! રણછોડ!' શબ્દની ધૂન લાગી રહી છે. મંદિરને [illegible] મુગટધારી શ્યામસ્વરૂપને માથે ઝગઝગાટ વરસાવતી ઘીની આરતીની જ્યોતોનાં પ્રતિબિમ્બ ઝળકી રહ્યાં છે. સંઘજી પ્રાર્થના કરવા માંડ્યો

'હે દાદા! તરવાર દે! તારા નામની તરવાર દે, બાપ! મારો સૂરજ આથમશે તે ઘડીએ હું મારા રુધિરથી પખાળીને એ તરવાર હું તારા હાથમાં સોંપીશ. એના તમામ ડાઘાને હું નિખારી નાખીશ. કલંક સોતી એને તારી હજૂરમાં નહિ આણું. દે, એક તલવાર દે, તારો હુકમ દે.'

બુઢ્ઢાને એવો આભાસ થયો કે જાણે રણછોડરાયની મૂર્તિ હાથ લંબાવીને એક ખડગ આપે છે. સંઘજી એ લઈ લે છે.

૩

ધોળે દહાડે સાણંદનાં ગામડે ગામડાંના ઝાંપા બિડાવા લાગ્યા. આગની ઝાળો જેમ એક ખોરડેથી બીજે ખોરડે અને એક નેવેથી બીજે નેવે લાગતી જાય તેમ સંઘજી બહારવટિયાની ગસત ગામડે ગામડાને ધમેડતી સાણંદમાં ત્રાસ વર્તાવી રહી છે. કેડા ઉજ્જડ થઈને ભાંગવા લાગ્યા છે. સાંતીડાં જોડનારા ખેડૂતોનાં માથાં વાઢી વાઢી સંઘજી કાંઠા મોખરે લટકાવવા મંડ્યો. ધરતીમા વેરાનની દશા વર્તાઈ ગઈ. સંઘજી કાકાને નામે છોકરાં છાનાં રહે છે.

૭

વૈશાખ મહિનાના બળબળતા બપોર હતા. આસમાનમાંથી ઝરતી આગના ભડકા ન ખમી શકતાં પંખી ઝાડવાંની ઘટામાં લપાઈ બેઠાં હતાં. ભાગોળે ગામડાને પાદરે ઘોડો દોડાવતો એક અસવાર એક ગામને પાદર આવી પહોંચ્યો. ગામની ગાવડી ઉકાઈને કાળી પડી છે. આંખે અંધારાં વળવા લાગ્યાં છે. અંગ ઉપર માટીના થર ચડ્યા છે. પોતે બહુ હાંફે છે અને ઘોડાના મોંમાંથી ફીણનાં ફોદાં જાય છે. પચીસ વરસની જુવાન પનિહારી કૂવે બેડું સીંચતી હતી તેનો કંઠે શ્વાસ ગયો. બાબાકળી એ દેખા ગડગડતા ગડી ત્યાં તો નજીક આવીને ઘોડેસવારે પોતાના હાથની હથેળી હોઠે માંડીને ઇશારો કર્યો કે 'પાણી પા.' એને ગળે કાંચકી પડી ગઈ હતી. બોલાતું નહોતું.

ઘોડા પરથી અસવાર ભોંય પર પડ્યો. ઝુકી કાયા દેખીને કણબણને દયા આવી. પાણી પાયું. માથે પાણી છાંટ્યું. ચાર બેડાં પાણી તો એનો ઘોડો ચસકાવી ગયો.

બુઢ્ઢાને રૂદે રામ આવ્યા. એ બોલ્યો, 'માવડી, તારો અખંડ ચૂડો.'

'એવા ચૂડા તો સાત વાર ભાંગ્યા, બાબા! મારો રોયો સંધજી જાગ્યો છે ત્યાં સુધી અખંડ ચૂડા ક્યાંથી રહેશે, ભગવાન!'

'કાં બેટા, સંધજીએ તને શું કર્યું?'

'બાપા, પરથમના ધણીને સંધજીએ સીમમાં માર્યો. હું બીજાને નાતરે ગઈ. બીજાને માર્યો, ત્રીજાને નાતરે ગઈ. ત્રીજાનું યે માથું વાઢ્યું. ચોથો, પાંચમો, એમ મારાં સાત સાત ઘર ભાગ્યાં પીટ્યા સંધજીએ. બે વરસમાં આજ આઠમે ઘરે નાતરે ગઈ છું, દાદા! આવા તે કાંઈ મનુષ્યના અવતાર હોય? એ કાળમુખાને પરતાપે અમારા તો કૂતરાના ભવ થઈ ગયા. અમારી સીમું ઉજ્જડ થઈ!

૯

અનેરો ઘૂ[illegible] 'કે[illegible], ભારે [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]'

'[illegible]! [illegible]! [illegible]! [illegible] નિરાંતે [illegible]' પડખામાં સૂતી રજપૂતાણી પતિને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'સોનાનું માથું! [illegible]! [illegible] મોટો કેવા સુવાળો રેશમ જેવો! [illegible]! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]? [illegible]! [illegible]! [illegible]!'

રજપૂત [illegible] આંખોને અંતરિયામાં જુએ છે. રજપૂતાણી [illegible] ખાઈને [illegible] [illegible] બોલે છે 'ભિખાર છે ઠાકોર!'

'રાણીજી!' રાણીના ખોળામાં માથું નાખીને ભરથાર બોલે છે. 'રાણીજી! મારી આંખ મળતી નથી. સ્વપ્નામાં મેળાના જ માથા જોઉં છું.'

એ હતું પરમારોનું ગામ મૂળી, અને એ હતો મૂળીનો દરબારગઢ. આ [illegible] જોડું તે કરણસંગજી અને એના પરમાર રાણી, ભાઈની હત્યાનો ત્રાસ વિસારવા કરણસંગજી હમણાં સસરાને ઘેર રહ્યા છે. રોજની રાત આમ ગુજરે છે.

ત્રીજે પહોરે રાજા અને રાણીની આંખ મળી ગઈ. બેય જંપી ગયાં: એ સમયે દાદરાની નીચે બે આદમી શી વાતો કરે છે?

'મોટા બાપુ! માથું કાઢ્યા વન્યા દાઝ્ય તૂટે તેમ નથી'

'હાથિયા! બાપ! આપણ બેમાથી એક દાદર તોડીને પ્રાણ આપે, અને વાંસે રહે તે લીધેલ વ્રત પૂરા કરે, બોલ બેમાથી તારી શી હરમત છે?'

'બાપુ, કોને ખબર છે વાંસેથી જીવ હાલ્યો કે ન હાલ્યો! માટે હું તો તમારી મોટા આગળ જ અસમેરનાં ડગલાં માંડુ છું.' એમ કહીને ભત્રીજો ડોસાને ચરણે પડ્યો. ડોસાએ એને માથે હાથ મેલ્યો.

રાણીના બીજા બચ્ચાં સામે આંખો માંડી. પછી એ ચાલ્યો મેડી ઉપરના ઘંજીણાટે આખા દરબારગઢને ખળભળાવી મેલ્યો. અંધારામાં દેકારો કરતા ચોકીદારો દોડ્યા. થાંભા મારીને સાવજ જાય તેમ સધરો સરકી ગયો. સાથે ભત્રીજા હાથિયાનું માથું વાઢીને લેતો ગયો.

આભના કાળા છેડા ઝાલીને ઊભેલા દસે દિગપાળ જાણે સંધજીની આરતી કરવા માંડ્યા. પોતે ક્યાં જાય છે તેનું ભાન સધરો ભૂલી ગયો. ઊંચે આંખ માંડે ત્યાં ચાંદરડાંના ઘેરામાં એકું એકું કરણસંગનું બાળક જાણે સધરા બાપુને ઠપકો દેતું હતું. સધરાને લાગ્યું કે મેળો, કરણ, હાથિયો, અને કૈંક કૈંક કટિયા કણબીઓ આભની અટારીએ બેસીને બોલતા હતા કે 'સધરા કાકા! હાથ ધોઈ નાખો, હવે હાથ ધોઈ નાખો!'

દસે દિશામાં નજર માંડીને સધરો બોલ્યો, 'કરણ! મેળા! આ મેં શું કર્યું?'

હાથમાં હાથિયાનું માથું હતું. માથાની સામે જોઈને સધરો બોલ્યો, 'હાથિયા! બાપ હાથિયા! આ મેં શું કર્યું?'

હાથિયાના ભીના ગાલ ઉપર ડોસાએ બચ્ચી ભરી. એના હોઠ લોહિયાળા થયા. અંધારી ગતે ડોસો ભયાનક દેખાણો.

૯

સાણંદના ગામમાં ભાલાળા ઘોડેસવારો નીકળે છે. કાનમાં ડોકરવાં ને કુંડળિયાં પહેરીને કણબીઓ બેધડક આવીને હાકે છે; અસવારો દોડીને ઉગાડી તલવાર ઝબકાવતા જાય છે, પણ ત્યાં તો કણબી એની જીભની ભૂંગળ બનાવીને કહે છે, 'ઓ બાપુ, મને નહિ આમ જુઓ!'

બેતાળીસ વાર જ અસવારો તલવાર મ્યાન કરે છે. આ વાતે

[illegible]

'[illegible] તો [illegible]! [illegible] જોઆ

જુઓ, ગુરુશીનની [illegible] જળાજોના [illegible]

ઘૂમતા પાણાના [illegible] રાત [illegible] નહિ [illegible]

અજવાળે ગમકતા મડી [illegible] જેવી મહારાણની હોડી આણો તારવાને

ફરીને જોજો આ બાગમાં હોડી દેટાણી ગેની [illegible] ન ભાળ્યો ભાને ગમ ગમ

વણાવાળા ઠકરાણીની મેડીએ સાનઠ જેવા આતાભાઈને ગળે

સાકળો પડી ગઈ છે. રાણીની મોરલી જેવી મીઠી બોલી ઉપર મોહેલો

એ ફણીધર પ્રેમના કરંડિયામાં પુરાઈ ગયો છે ક્યા તગાજુ! ક્યા

'ભા' દેવાણી! ક્યાં લડાઈ! ક્યા કોલ! ક્યા લાજ આબરૂ! કાંઈયે

આતાભાઈને યાદ ન રહ્યું એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ એમ

દિવસ પછી દિવસ ઊગી ઊગીને આથમવા મંડ્યા.

આહીં 'ભા' દેવાણી આપો ખેંચી ખેંચીને ભાવનગરને માર્ગે

[illegible]ભાઈને ગોતે છે ધણી વિનાની ફોજ કાયર બનીને બેઠી છે.

[illegible]

[illegible] કાણામાં પડી ગયેલા ભાલાની અણી ઉપર નાંખીને જે [illegible] તુરુ-હીન [illegible] છે તે [illegible] આખી [illegible] વાર દેકારો બોલાવતો આવી પહોંચ્યો અને બરાબર દરવાજામાં તુરુદ્દીનને તરવારનો પ્રહાર કરી ઘોડા માથેથી ધરતી ઉપર ઝીકી દીધો. કડડાટ કરતું કોઈ મોટું ઝાડ પટકાય તેમ તુરુદ્દીનનું ડિલ ઢળી પડ્યું. અને આબુના મામલામાંથી અચાનક ઊગરી ગયેલ ભા' દેવાણી વાંસે નજર કરે ત્યાં કોણ ઊભું છે ?

તાજણનો અસવાર આતોભાઈ. ભાલાને માથે હેવચકલી ચક્કર ચક્કર આંટા મારી રહી છે.

'વાહ રે ભાગ્યા દળના ભેડવણ ! આવી પહોંચ્યો !'

'હા બા ! આવી પહોંચ્યો છું. હવે પાછા હટવાનું હોય નહિ. તળાજું લીધે છૂટકો. ઘેર તો દરવાજા દેવાઈ ગયા છે '

'દરવાજા દેવાઈ ગયા ? કોણે દીધા ?'

'રજપૂતાણીએ.'

'ભા, તમે તો મને હતી તેવી કરી બનાવી,' એટલું બોલીને રાણી રડી ગયાં.

'માડી! મારી દીકરી!' ભાનો સાદ ભારે થઈ ગયો. 'પૃથ્વીરાજને કહેનાર તો તે દી ઘણા હતા, પણ સંયોક્તાને તારા સરખી સમી મત ન સૂઝી. તું જોગમાયા તે દી દિલ્હીના ધણીને પડખે હોત તો આજ રજપૂત-કુળનો આવો પ્રલય ન થઈ જાત.' એટલું બોલીને ભાએ આરામ લીધા કરી કહ્યું:

'અને માડી, જો ભાવનગરના ભલા સારુ મેં લખ્યું હોય તો ભૂલી જજો. ને જો મારી લખાવટમાં કે મારા કોઠામાં ક્યાંયે પાપનો છાંટો હોય તો આ મરણપથારીને માથે મારી છેવટની ઘડી બગડી જજો.'

રાણીએ જવાબ વાળ્યો: 'ભા! તમે મારા બાપને ઠેકાણે છો. તમારા તે દિવસના એક વેણે ઠાકોરને અને મને નવો અવતાર દીધો હતો. ભા, તે દી તમે અમને બેને નહીં પણ આખા ભાવનગર રાજને ડૂબતું બચાવ્યું. તમતમારે સુખેથી સ્વર્ગાપુરીમાં સિધાવો, તમારી પછવાડે હું જીવતી રહીશ ત્યાં સુધી તમારી દીકરીનો રોટલો મારી થાળીમાં જ સમજજો.'

'બસ માતાજી, હવે રામ રામ છે.'

પોતાના ઘરવાળાંને ભા ભલામણ દેવા મંડ્યા: 'રજપૂતાણી! જોજે હો, ભાવનગરનું અનાજ આપણા ઉદરમાં ભર્યું છે. તારાં છોકરાંને ભાવનગરના ભલા સારુ જ જીવવા મરવાનું ભણતર પડેતું ભણાવજે.'

'તમે આ ભલામણ કોને કરો છો?' વહુએ પૂછ્યું.

'તને, કાં?'

'હું તો તમારા રોટલા ઘડવા આ હાલી તમારી આગળ અને તમે હવે વહેલા આવજો.'

[illegible]

[[illegible] ... તેના અનુસંધાનની આ ઘટના છે.]

સાગરશામાં [illegible] ગઢ ઊભા છે. [illegible] વચ્ચે એ [illegible] ખીણમાં [illegible] છે. આથે આથે એક [illegible] ઊભા છે [illegible] ડુંગર પર [illegible] ઓતરાદી બાજુએ [illegible] પોતાં માથે ઝઝૂમતાં જોઈ જોઈને ધરતી માતાની છાતી કેમ જાણે ફુલાયું હોય એવી ઠાંગા ડુંગરની લાંબી લાંબી ધારો દેખાય છે.

ઝાલર પર ડંકા પડ્યા તે ટાણે મેવાસાના ગઢમાંથી નીકળી

સૂરજ–ચંદ્રની શાખે

[રા' દેસળ ત્રીજાના સમયમાં]

રા' દેસળના જીવને તે દિવસ જંપ ન હતો. એની નીંદરને એક ચિંતાએ હરી લીધી છે. રાતમાં ઊઠી ઊઠીને એક કાગળિયો હાથમાં ઝાલી, વિચારમાં ગરકાવ થઈ જાય છે. કાગળિયો એનો કોયડો બન્યો છે.

એ એક લખત હતું. લખી દેનાર એક કણબી અને લખાવનાર એક શાહુકાર. શાહુકારને ખેડુએ લખી દીધેલ કે 'એક હજાર કોરી મેં તમારી પાસેથી લીધી છે. તે મારે વ્યાજ મોતી ભરી જવી છે. સૂરજ ચંદ્રની સાખે.'

પણ આજ એ દસ્તાવેજમાંથી નવો જ મામલો ઊભો થયો છે. ખેડુ કહે છે કે મેં કોરી એક હજાર ભરી દીધી છે. વાણિયો કહે છે કે જૂઠી વાત, એણે નથી ભરી. ખેડૂતે કોરી ચૂકવ્યાનો કોઈ સાક્ષી નથી, કોઈ એંધાણી નથી. ન્યાયની દેવડીએથી ફેંસલા લખાણા કે 'કણબી કૂડ કરે છે.'

'જીયેરા ! જીયેરા ! મારી વારે ધાજો જીયેરા !' અધરાતે દરબારગઢની દેવડીએ કણબીની ચીસ પડી.

'કોણ છો માડુ ? મધરાતે મારા કમાડ કેમ ખખડાવ્યાં ?'

'જીયેરા ! મારો ઈન્સાફ તોળો. એક હજાર કોરી ઉપર હું આંખ્યમાં ગ્રી પાડતો. પણ હું કણબીનો દીકરો ખોટો પડું છું.'

[illegible]

[illegible] 'સૂરજ [illegible] ની સાખે.'

[illegible]

'ના ના આ [illegible] પૂર્જો નકામી [illegible] નહિ.'

એટલું બોલીને [illegible] આડો કાગળિયો કાઢી રાખ્યો અને વાંચતી બાજુએ જ્યાં નજર કરે ત્યાં સામસામા ખાને ખૂણા સુધી દોરેલી ચોકડી દેખાઈ.

'બોલો શેઠ, આમાં કાંઈ કૂડ હોય તો કહી દેજો હો!'

'ઉપેરા! મારે ક્યાં કાંઈ કહેવાનું છે! કાગળિયો જ કહેશે ને!' વાણિયાએ હાવકે મોઢે જવાબ દીધો.

'શેઠ સાવધાન હો! હું રા' દેસળ! નાગફણિયું જડીને જીવ કાઢી નાખીશ.'

'તો તમે ધણી છો રાજા! બાકી તો કાગળિયો કહેશે. મારે શીદ બોલવું પડે?'

'શેઠ!' રા' પોતાના અંતરની અગ્નિઝાળને દબાવતા દબાવતા પૂછે છે. 'કણબી કહે છે કે લખત પર એણે ચોકડી મારી દીધી છે.'

૧૦. મરશિયાની મોજ

નાગાજણ ગઢવીની ઘરવાળી કાંઈ મરશિયા ગાય છે! કાંઈ મીઠા મરશિયા ગાય છે! વજ્જરની છાતીને ય વીંધી નાખે એવા એના વિલાપ.

કોઈને મીઠે ગળે ધોળમંગળ ગાતાં આવડે, કોઈ વળી રાસડા લેવરાવતાં લેવરાવતાં આભ ધરતીને ચકડોળે ચડાવે, કોઈ હાલરડાં ગાઈને નખ્ખોદમાં નખ્ખોદ છોકરાંને ય છાનાં રાખી ઉંઘાડી દે. પણ આ ચારણીને તો રોવાનો ઈલમ હાથ પડી ગયેલો. સાંભળનારને સાચોસાચ મરીને પોતાના નામને એના કંઠમાં ઉતરાવવાનું મન થાય.

નાગાજણ! નાગાજણ! તું ભાગ્યશાળી છો હો! તારી અસ્ત્રી જે દી તારા નામના મરશિયા બોલશે, તે દી તો કાંઈ ખામી નહિ રહે. કાચાપોચાની છાતી તે દી ઝીલશે નહિ.

નાગાજણને વિચાર ઊપડ્યો: 'સાચી વાત હું મરીશ તે દી તે દી મારા મરશિયા સહુ સાંભળશે, ફક્ત હું જ નહિ સાંભળું. એમ તે કાંઈ થાય? એવો હિલોળો માણ્યા વિના તે કાંઈ મરી જવાતું હશે?'

'હું આજ ગામતરે જાઉં છું. આઠે જામણે આવીશ.' એમ કહી નાગાજણ ચાલી નીકળ્યો. દિવસ આથમવા ટાણે અંધારામાં પાછો આવીને ખોરડાની પછીતે સંતાઈને બેસી ગયો. માણસે આવીને ચારણીને સમાચાર દીધા 'બોન, તારા કરમ ફૂટી ગયા. ગામડે નાગાજણને કાળો એરુ આભડ્યો. એના પ્રાણ નીકળી ગયા.'

ધીમે ધીમે ચારણીના દિલમાં વિયોગનું દુઃખ જેમ જેમ ઘૂંટાતું ગયું તેમ તેમ એ મરશિયા ગાતી રોવા લાગી.

[illegible] ૭

[illegible]

[illegible], [illegible] નવિનાણું [illegible];
[illegible] આવે, [illegible] નાગાજણ! ૮

[illegible] નાગાજણ! [illegible]

આનન્દ [illegible] ગાત [illegible] તેમ તેમ એનો [illegible] આવ્યો. નાગાજણની છાતી [illegible] પછવાડેથી [illegible] ઝૂમખા [illegible].

'હે, હવે [illegible], [illegible], [illegible] ગઈ ગયા'

ચારણી ચોંકી. આ શું [illegible] આવ્યું?

'ચારણ! જોગમાયાની આણ છે બોલ, માનવી કે પ્રેત?'

'માનવી રૂવાડું યે ફર્યું નથી'

'ચારણ, એરુ નથી આભડ્યો?'

'ના, એ તો મરશિયા ગાવાની મોજ.'

૧૧. તેગે અને દેગે

જમનાજીના કિનારા ઉપર ધેનુઓના ધણ ચરાવતા ઊભેલા કૃષ્ણ બોલ્યા કે 'એલા ગોવાળીઆવ! હાલો મારી હારે.'

'ક્યાં?'

'સોરઠમાં.'

'કેમ?'

'દ્વારકાનું રાજ અપાવું.'

રૂપાના કોટ અને સોનાના કાંગરાવાળી દ્વારકા-નગરીના રાજની આશાએ ગોકુળમથુરાના આહિરો અને ભરવાડો ઉચાળા ભરી, ગોવાલણોને લઈ, ગોધાને માથે ઉચાળા નાખી, ધેનુઓનાં ધણ હાંકતા હાંકતાં, મહારાજની વાંસે વાંસે હાલી નીકળ્યા. પણ માર્ગે મરુભોમકા આવી. ઊના ઊનાં રેતીનાં રણ વીંધવા પડ્યાં. કપટબાજ કાનુડાને ગાળો દેવામાં ગોવાળીઆઓએ બાકી ન રાખી.

ત્યાં તો હાલારમાં મચ્છુકાંઠો દેખાયો. માથે અષાઢીલા મેહ મંડ્યા. નાની નાની ડુંગરીઓ, લીલુડાં ઓઢણાં ઓઢીને ગોપીઓ વૃંદાવનમાં રમવા નીકળી હોય તેવી હરિયાળી બની ગઈ. ગોવાળ, ગોવાલણો અને ગોધન આ ભોમકા ભાળીને ગાંડાતુર બની નાચી ઊઠ્યાં. સહુએ ભેળા થઈને ડાંગો ઉગામી કરસનજી મહારાજને સંભળાવ્યું કે 'આંહીથી એક ડગલું યે નહિ દઈએ. હવે જો કાંઈ બોલ્યો છો ને, તો તને ડાંગે ડાંગે પીટશું.'

(હે જાનુ ! તમે જાણે બેન્ના. તમારા ભોંઆરણાં લઈએ છીએ.
કશ્યપ ઋષિના કુંવર ! સૂરજ સુધી અમારી આબરૂ ભાળજો.)

સામસામા બાંડ આફળે, બાંગે કેતારા બ્રમ્મ,
તણ વેળા કશ્યપ તણા, સૂરજ રાખો શરમ.

(સામસામા જ્યારે હથિયારે યુદ્ધ કરતા હોય, જ્યારે કેટલાયે બહાદુરોની આબરૂ ધૂળ મળતી હોય, તે ટાણે હે કશ્યપના કુમાર ! અમારી ઇજ્જત રાખજે.)

કોઈ વળી મહાજનના વતન દાતાને યાદ કરે છે, કોઈ પાળિયાદના આપા વિસામણને સંભારે છે, કોઈ ગોકળાને ભેળા રવી સુરજદેવળમાં યાદ કરે છે.

જૂના કાઠિયોની સાથે વાતે ખેંચાતી નજર મુંબસરને ઢેડે ડોઈ. અને બીજાં બધાં દેખાવાના રાપ છોડીને સહુ લલકાર કરી ઉઠ્યા, 'એ બાપુ દુશ્મની વાંસળિયુ જાગી ! એ મોરસનાં દેખ્યાં થાળ (આવ્યાં)! એ જાંબુ નેટવાની બાજિયુ આવી! બળોં ચોખાનાં ઢગરાં આવ્યાં ! સાકરના ખૂમચા આવ્યા !'

મુંબસરથી કાઠી મરદોને ભેળવાનો રામા ખાચરના સમાચાર ગામડાંને વિગમાં ઉપડાવી મહેમાનોને ભારે પાવા લાગ્યો અને છે. સાથે પચીસત્રીસ કાઠિયોનો રસાલો લીધો છે. દૂધદહીંનાં દેગડાં ભરાવ્યાં છે. સાકર, ગોળ, ગાંઠિયા અને માખણના પીંડા લેવરાવ્યા છે. હજી માળવાક જાવાના એને ખબર નથી પડ્યા.

ચાલ્યા આવે છે. એમાં એક માનવી આઘેથી આડો ઊતરતો વળ્યો. 'એલા ! ગટી નાજાભાઈ તો નહિ?' હા, હા, એ જ. એને બોલાવો બોલાવો. એ ઊભા રે', નાજાભાઈ ઊભા રો'!'

પણ એ પુરુષ થંભતો નથી. ફરી વાર સાદ પાડ્યા.

'એ નાજાભાઈ! રામરામ છે તમને!' રામરામ દેવાથી

'જાણ્યું આપા રામા!' બીજા કાઠીઓ બોલી ઊઠ્યા, 'અમે નહોતા ભણતા, કે કસુંબો ઝેર થઈ જાશે!'

રામો ખાચર કાસદ તરફ ફર્યો.

'ભાઈ અસવાર! ભોકાભાઈને કહેજે કે કાંઈ ફિકર નહિ. આવજે, ખુશીથી આવજે ચોટીલે. નો આવે એને દેવળવાળાની દુહાઈ છે!'

૨

ચોટીલાની ડેલીએ રકઝક થઈ રહી છે. રામા ખાચરને પેટ દીકરાનો વસ્તાર નથી. બે ભાઈ વચ્ચે એકનો એક દીકરો છે. ભત્રીજે આજ માથાં ઝીંકવા માંડ્યાં છે કે 'ના મોટાબાપુ! આજ હું એકલો જ વાર લઈને ચડીશ. આજ તમે ય નહિ, બાપુ યે નહિ, હું એકલો. મારે ભોકાકાકાને જોવા છે.'

'બાપ! બાપ! એવી હઠ ન હોય. તારું ગજું નહિ. અને ભોકોકાકો રણસંગ્રામમાં જોયા જેવો નથી. બાપ, હઠ કર મા.' પણ કુંવરે ન માન્યું.

બસો તેવતેવડા હેડીના અસવારોને લઈને એ ચોટીલાની બહાર નીકળ્યો.

લાંબધારની ટોચે મુજાસરના પાંચસો ભાલાં ઝગારા મારે છે. આપો ભોકો ચોટીલાના સામૈયાની વાટ જોતા બેઠા છે, ત્યાં ઘોડાં આવતાં ભાળ્યાં. આગલા અસવારે જાણે આભ ઉપાડી લીધો છે. મૂછનો દોરો ય ફૂટ્યો નથી એવા સરદારને દેખીને આપા ભોકાએ પૂછ્યું: 'બા, આ મોવડી કોણ?'

'આપા, એ રામા ખાચરનો ભત્રીજો. પરણીને મીંઢળ હજી છૂટ્યાં નથી હો! બે ભાઈ વચ્ચે એક જ છે. વીણી લ્યો, એટલે રામા ખાચરના વંશનો દીવડો જ સચોડો ઓલવાઈ જાય.'

ત્યાં તો ચોટીલાની વાર લગોલગ આવી પહોંચી.

ધાર ઉપરથી ભોકો ઊતર્યો. જાણે ડુંગર માથેથી પોથ ચાલ્યો આવે છે. પોપટના ઘેરા ઉપર બાજ ઝાપટ કરે એમ સોરઠના પંજાદાર કાઠીઓ ચોટીલાના જુવાનો ઉપર તૂટી પડ્યા.

રામા ખાચરના ભત્રીજાના શબ ઉપર પછેડી ઓઢાડીને ભોકા-વાળો વળી નીકળ્યો.

ધીંગાણું પૂરું થયે રામો ખાચર આવી પહોંચ્યા. જુએ ત્યાં લોથોના ઢગલા પડેલા. માથે ગરજાં ઊડે છે. પાંચપાંચ દસદસને ભેળા ખડકીને સામટા અગ્નિદાહ દીધા.

ડાયરો ઝંખવાણો પડી ગયો હતો. રામો ખાચર બોલે છે. 'એક જણો જઈને મુનસર આપા ભોકાને ખબર આપો કે અમે ય આવીએ છીએ એક તારો કાઠી ને એક મારો કાઠી · એમ સામસામા સરખો સગ્રામ રમે. છેવટે તું અને હું બેમાંથી જે મરે એના દેન બેય ડાયરા ભેળા બેસીને દે સાચા મરદ હોય તે તો એ રીતે રણ ખેલે '

ભોકાવાળાએ કાગળનો જવાબ વાળ્યો ' ભા, તમે ગાંડપણના રે'વા દેજો ફેરવણીમાં ધસાઈ જશો. અમે જ સામા હાલીને ફરી વાર આવીએ છીએ '

•

3

'કાઠિયાણી!' રામા ખાચરે આઈને બોલાવ્યા, 'કાઠિયાણી, હવે જીવતરના ભરોસા ઓછા છે. આ વખત ભોકાની સાથે મોતનો મામલો મચવાનો છે. પાછા વળાશે નહિ '

'તે તમારી શી મરજી છે?'

'બીજી તો કાંઈ નહી, પણ ગીગીનો વિવા પતાવી લેવાની. તમે જાણો છો, મરણ પરણને ટેલવું આવે છે.'

'બહુ સારું' કહી, જેવી તમારી મરજી.' કહીને કાઠિયાણીએ
। તૈયારી કરવા માંડી. માંડવે, ભાગોળમાંથી અને બજાર—
ના આદર કરી દીધા.

ગીગીના બળોયા ઉતરાવ્યાં છે. તે દિવસમાં જ્યારે શહેરની રોજ
ન સાવ હતી. હળવના મહિનામાં જેવા ચૂડા પાંગળાનો બીજો
ઈ કારીગર ઉતારી શકે નહિ. હળવનાં આપણાં નામના લોક છે,
નું પરમાણું મોકલી આપો. અમારા હાથીદાંતના બલોયાં ઉતરાવીને
મોકલાવી દો.

મોતીચંદ મન તો મોટી વાતો વાળિયો, પણ હળવનો એનો
વેપાર ચાલે છે. પાંચ બે પૈસાનો ઠીક થઈ ગયેલો. રામા ખાચરના
મોકલ સારે અવસરની વાત લાગતી આવે છે. પરમાણા પ્રમાણે
બલોયાંની જોડ ઉતરાવીને મોકલી. બહેન પહેરવા મંડ્યાં, પણ
બલોયાં હાથે ચડ્યાં નહિ. બીજા દિવસ જ સાંકડા પડ્યાં. બીજે દિવસ
બલોયાં હાથે ચડ્યાં નહિ. ઉતરાવી આવ્યા, પણ ત્યાં તો
માણસો જઈને બે બીજાં બલોયાં ઉતરાવી લાવ્યા
ની રીત પાં મોટાં થયાં.

કાઠિયાણી રોઈ કહેવરાવ્યું, 'મોતીચંદ શેઠ મારી તેડી લાવો રાંગ'
'એમાં જોશ ફરો ત્યાર. સવા માપનાં બલોયાં ચડાવી લેવાશે
સાંજ સુધી પાછાં મોટીસા જેવાં થઈ જશે.'

પેલું જોઈને કન્યા હળવ ચાલી સાથે પાંચ હથિયારબંધ
દાંડિયો લીધા છે.

મોતીચંદ શેઠે દુકાને બેઠક જોઈને આઈ સાથી જ બજારે
ભાગનું દાટકું હતું. ત્યાં બેસીને બલોયાં ઉતરાવવા મંડ્યાં.

દાટકાની દીવાલે દીવાલે હાથીદાંતના ચૂડા લટકે છે, કે સ્પષ્ટ
ની આપ આખા ઓરડામાં છવાઈ રહી છે. એની વચ્ચે બેઠી
ખાન કાઠી-કન્યા. એના દેહની ચપકવરણી કાન્તિ જાણે ...
ઓરડામાં નાચી રહી છે. તૈયાર થયેલાં બલોયાં પહેરીને ઊઠવા ...

છે, ત્યાં તો ઓચિંતી કન્યા ઝબકી ઊઠી. એના ઉપર જાણે કોઈ ઓછાયો પડ્યો. મુખ રાતુંચોળ થઈ ગયું: 'ઊઠો ઊઠો !' એટલું એનાથી બોલાઈ ગયું.

'શું થયું ? બાને શું થયું ? કેમ ગભરાઈ ગયાં ?' માણસો પૂછપરછ કરવા મંડ્યાં. બાઈ બોલી કે. 'ઝટ ઊઠો, વેલડું જોડાવો.'

લોકોએ હાટમાંથી બહાર નીકળીને જોયું, સમજ પડી ગઈ. હળવદનો ઝાલો દરબાર ઘોડે ચડીને હાલ્યો જાય છે. ડોક ફેરવીને પાછું વાળી જોતો જાય છે.

શેઠ, ઓરા આવજો !' દરબારે મોતીચંદને હાટડે ઘોડો થભાવીને હસતે મુખે શેઠને એકાંતે બોલાવ્યા.

હાથને જોડી મોતીચંદ શાએ હડી કાઢી. જઈને કહ્યું 'ફરમાવો અન્નદાતા !'

'મોતીચંદ શેઠ !' દરબારે કરડી આંખ કરીને કડો દમ દીધો, 'મેમાન અમારાં છે. ગઢમાં માંડવું કરાવવી છે, માટે ગોઠવા છે; જાગે તો તમારી પાસેથી લેશું ! રેઢાં મેલશો મા !'

એટલું બોલીને દરબારે ઘોડો હાંક્યો.

મોતીચંદ શેઠ બાવોલા જેવા ઘેર ગયા.

'મોતીચંદ મામા !' કાઠીની દીકરી બોલી, 'હવે અમને ઝટ ઘર ભેગાં થવા દો. મને આંહીં અસુખ થાય છે.'

'બોન બા ! ભાણી બા ! બેટા ! હવે ડાહ્યાંડમરાં બની જાવ. હવે કેનડું બહાર નીકળો નહિ. કાળ કેવો થયો છે અને એમ થાય તો દી મારે મોઢાની વાટકી જેટલો આ સંસારમાં સ્વાદ રહે. માટે હવે તો ચાર દીમાં બેની રહો, બાપ ! આ બાવડી, ઢોરાં અને છોરાં. હું એકના ઉપર બેઠો બોલું ના જુવો તમારું રૂંવાડું ય ન ફરકે.'

[illegible] આજ્ઞા દીધી - '[illegible] તાળાં મારી દો.'

ડેલીનાં બારણા બંધ થયાં, અને એક અસવાર પાછલી બારીએથી ચોટીલાને માર્ગે ચાલી નીકળ્યો.

૪

'આ તે શું કહેવાય? રામની મઢીએ કાગડા ઊડે એમ ચોટીલું ઉજ્જડ કાં કળાય?'

'આપા ભોકા, ગામા ખાચરને ગઢપણ છે ખરું ને એટલે કાગળ લખ્યા પછી પાછું બે વરસ સંસારનો સ્વાદ લઈ લેવાનું મન થઈ ગયું હશે!'

'હોય નહિ, રામાને હું ઓળખું છું. આજ રામો જીવ ન બગાડે. નક્કી કાંઈક ભેદ છે, નાજભાઈ! ગામમાં ડોકાઈ તો આવો. ડાયરો શું કરે છે?'

નાજોભાઈ ગઢવી ગામમાં ગયા. ગામને જાણે ચૂડેલ ભરખી ગઈ હોય એવી ઝાંખપ ભરી છે.

ડેલીએ આવે ત્યાં ઠાસોઠાંસ ડાયરો બેઠો છે, પણ કોઈના મોં પર નૂરનો છાંટો ય નથી રહ્યો.

'આવો નાજભાઈ!' એમ કહીને કાઠીઓ ઊભા થયા. ચારણને બાથમાં ઘાલીને મળ્યા, બેસાડ્યા, કસૂંબો લેવરાવ્યો. પણ કોઈ કશો ભેદ કહેતું નથી. ચારણે કહ્યું:

'રામા ખાચર, બાપ, ભોકાવાળો ક્યારુના તમારી વાટ જોઈને બેઠા છે.'

'હા, ગઢવી, આ હવે ઘડી બે ઘડીમાં જ અમારા બાકીના જુવાનો આવી પહોંચે એટલે ચડીએ છીએ. હવે ઝાઝીવાર નથી. ભોકાભાઈને વાટ જોવરાવવી પડી એનો અમને ય અફસોસ થાય છે.

૫

ઝુલણમાં સાંજ પડી ગઈ છે. મોતીચંદ વાણિયો પોતાની પાળેલી ભારીઓથી નદીએ આવીને ખાય છે. ત્યાં તો નદી કાંઠે ખડિયાં તરવારો, કાનમાં સોનાની મરકી નાખેલી, તુળસીના પાનવાળા બેરખા, અને સિંદૂર આંજેલો મોટા ભાલા, ગાલમોળ આંખીઆળા નાગડા બાવાની જમાતના પચાસ સાઠ ભોંસલ સામે ઊભા, નિશાન, હથિયાર અને ઘોડાં દેખ્યાં. વાણિયાએ પૂછ્યું: 'બાવાજી, ક્યાં રહેવું?'

'ચિતોડ!'

'કેણી કોર ચાલ્યા?'

'ચાકરી મિલે વહાં!'

'મારે ઘેર રહેશો?'

'તું પગાર કેટલા દેગા?'

'તારે મુ મનો!'

'પંચા પંદરા રૂપિયા.'

'આપુંગા રોજ રોજ!'

નાગડાઓ ગામમાં દાખલ થયા. એ જ દહાડે તાળી ઘડીમાં વાણિયાએ નાગડાઓને પગાર ગણી દીધો. નાગડા નાગડાઓની ચોકી વાણિયાના ઘર પર બેસી ગઈ.

દરબારની ડેલીનો સમાચાર થઈ ગઈ. આગેવાન વીખરાઈ ગયા, અને દરબારનો માનીતો જમાદાર વસંત જોઈને કાઠિયાણીને બોલાવવા આવ્યો.

એ મોતીચંદ શેઠને ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે નાગડાઓને સાચા ભેદની ખબર પડી. નાગડા ખરા જંગમાં આવી ગયા. એણે જમાદારને મારી પાડ્યો.

ઝાલા રાજાએ જમાદારનું ખૂન સાંભળ્યું, અને વાણિયાએ તો પોતાની ડેલીએ નાગડાની પલટન બેસાડેલી છે એવા સમાચાર સાંભળ્યા. નગારે ઘાવ દઈને એણે ફોજને સજ્જ કરી.

'એકેય બાવો જીવતો રહેવા ન પામે!' એમ હાકલ થઈ. એવામાં તો 'દોડજો! કાઠી! કાઠી! કાઠી!' એવા અવાજ થયા. દરવાજે નગારાં વાગ્યાં.

પોણા ભાગની ફોજ લઈને રાજા દરવાજે દોડયો. જોયું ત્યાં તો દરવાનોની લોથો પડી છે. નદીના વેકરામા પચીસ પચીસ કાઠી ઊભા છે. રાજાએ ફોજને કાઠીઓના કટક ઉપર હાંકી મૂકી. કાઠીઓ ભાગ્યા. પાછળ દરબારે ફોજના ઘોડા લંગાવ્યાં. હળવદનો સીમાડો વળોટી ગયા. દરબાર જાણે છે કે હું કાઠીઓને તગડયે જાઉં છું. હમણા ઘેરી લઈશ. હમણા પીંખી નાખીશ.

ત્યા તો તળાવડીમાંથી પાચસે ભાલા ઝબક્યાં.

હળવદની સેનાને દરબારની સાથે જ રાત રોકીને કાઠીનુ કટક ગામમા આવ્યું. આવીને જોયું ત્યા બાકીનું કામ બાવાઓએ પતાવ્યું હતુ.

'આપા ભોકા, આપા રામા, હળવદનો દરબારગઢ રેઢો છે. આડો દેવા એકેય માટી નથી રહ્યો.' કાઠીઓ બોલી ઊઠયા.

'ના' રામા ખાચરે ને ભોકાવાળાએ બે ય જણે કહ્યું, 'કાઠીનો દી માઠો બેઠો નથી. હળવદનો રાણીવાસ લૂટાય નહિ—ભર લાખુની રિદ્ધિ ભરી હોય હાલો પે'લી તો મોતીચદ શેઠની ખબર કાઢીએ'

ઓરડામા મોતીચદ શેઠની પથારી છે. ઘાયલ થયેલો મોતીચદ પડયો પડયો કણકે છે.

રામા ખાચરે મોતીચદના પગની રજ લઈને માથે ચડાવી. બોલ્યા, 'ભાઈ! વાણિયાની ખાનદાનીનાં આજ દર્શન થયા. મોતીચંદ તુ ન હોત તો મારુ મોત બગડત.'

'આનું નામ [illegible] ન [illegible].'

'ત્યારે [illegible] દીધ?'

'[illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible].'

'કેમ?'

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી!'

'[illegible] [illegible].'

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.'

પાદશાહે [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] છે?'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!' [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible]'

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].'

[illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible].

'[illegible]! [illegible]! [illegible] [illegible]! આજ [illegible].'

'[illegible] [illegible]!' પાદશાહે [illegible], '[illegible] તો [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible].'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible]

'[illegible] આ પાદશાહ!' [illegible] [illegible] [illegible] છે.'

[illegible], '[illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] નહિ

પાદશાહે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'નાગાજણ ! ' [illegible] નાગાજણને કહ્યું, ' [illegible] [illegible] [illegible] હું [illegible] નહિ [illegible].'

સાંજનો પહોર [illegible] મસ્જિદના બાગાનમાં મુનિઓની [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] 'અલ્લાહ...' નો અવાજ [illegible], અને મસ્જિદની [illegible] [illegible] મુનિઓમાંથી અવાજ ઊઠ્યો કે: 'રાજદે પીર! આજથી તમે રાજદે પીર!'

હજીરા પરથી રાજદે ઊતરવા લાગ્યો. ત્રીજે પગથિયે આવ્યો ત્યાં નીચે ઊભેલા દુશ્મન નાગાજણે [illegible] કરી લીધા, 'રાજદેભાઈ, તમને [illegible] કરતા [illegible] છે!'

સાંભળી રાજદે ત્રીજું પગથિયું પાછો ચડ્યો. હાથ જોડી હજીરા ઉપરથી જ એણે ગંગાના નીરે દુહા ઉપાડ્યા.

કાયા લાગો કાટ, શીકલીગર સુધરે નહિ,
નિરમળ હોય નરાટ, ભેટતાં તવ ભાગીરથી. ૧

'ઓ માતા ભાગીરથી! હું ક્યાં જાઉં? કાટેલાં લોઢાને તો સજાવી યે શકાય, પણ આ માનવકાયાને લાગેલા કાટ તો કોઈ સરાણિયો નિવારી શકતો નથી ઓ મા! એ તો તને ભેટે ત્યારે જ નિર્મળ બનશે. માટે તુ આજ આવીને મારી આ ભ્રષ્ટ કાયાને નિખારી નાખજે.'

ગંગાજળ ગટકેહ, નર લટકે લીધો નહિ,
ભવસાગર ભટકેહ, ભૂત હુવા ભાગીરથી ૨

'હે મૈયા! નીચે નમી નમીને તારા ગંગાજળના ઘૂંટડા જેણે પીધા નથી તે માનવી ભવસાગરમાં ભૂત સરજાઈને ભટક્યા જ કરે

મિનારો ઝૂલવા લાગ્યો. પ્રાર્થનાના સૂર બેસવા લાગ્યા:

જાતલનાં અઘ જાય, જાતલ ને જુવાતલ તણાં,
પાણી પણગાં માંય, શે વૈકુંઠ વણારસી. ૬

'માડી! તું કેટલી પ્રબળ પાપનાશિની! કેટલી સમર્થ તું! તારા ધામમાં આવીને જાત્રા કરી જનારાઓનાં તો પાપ જાય, પણ એ જાત્રાળુઓને જોતાં જનારાઓ સુદ્ધાં ને, તારાં નીર જેણે પીધું પામતાં જ વૈકુંઠ પહોંચી જાય છે. મા! મારી એ ધારણા તું નહિ સા, તો હું કોનું શરણું શોધીશ?'

ધરતીનાં પડ ખસવા માંડે છે.

ન્હાયે જળ ત્રિલોક, ન્હાયે વણી મંજન કરે,
પામે વૈકુંઠ પ્રોળ, જોતાં ભાગીરથી. ૭

'માતા! તારાં નીરને [illegible] ...'

[illegible]

[illegible]
(૧૬) [illegible] હરદ્વાર, વૈકુંઠ પહોંચ્યું [illegible]. ૮

[illegible]

[illegible]

[illegible] અને [illegible],
[illegible],
[illegible],
[illegible] ૪

[illegible]

★

આગળીરચીના કુંડળીઓ [illegible] કુંડળીના તો મળતા નથી, અને આ વાર્તામાં [illegible] તો અન્ય [illegible] રચેલા દોહાની આશંકા બતાવાય છે. કુંડળીઓની [illegible] પણ આ સંદેહ દૃઢ થાય છે.

ત્રણસો ગાયો એના ખંભા ઉપર વળૂભતી આવે છે. ગળે ત્રણ ત્રણ ગાંઠા પડે એવા લાંબા લાંબા તો ગાયોના કાન ફડફડે છે, કકનો કામળો તો દેફ ગોઠણ સાથે ઝપાટા ખાતો આવે છે, પેટની નીચે ફાટ જેટલા આઉ હિલોળા લ્યે છે ગાયો જાણે આઉને માથે બેસતી આવે છે. ભાદર નદીને ભરચક કાંઠે આખો દિવસ લીલા ખડ ચરીને મલપતી ચાલે ડગલા ભરતી આવે છે. વાછરુને માથે વળૂભતી આવે છે. બાદલપરના કાબરિયા જેવી માથાવટી. માચિયા શીંગ. ધોળો, કાબરો અને ગળકડો રંગ પગમા રૂમઝૂમતા ઝાંઝર. ગોવાળ નામ લઈ લઈને સાદ કરે છે કે 'બાપ શણગાર ! બાપો જમન ! બાપા બાપુડી ! બાપો નીરડી !' ત્યા તો હોડી દોડીને ગાયો ગોવાળના ખભા ઉપર માથા નાખતી આવે છે.

એકીટશે ગાયો સામે નીરખી નીરખીને મોચી જોતો હતો. ગોવાળે કહ્યુ, 'એલા મોચડા, જોઈ શુ રિયો છો ? માળા કયાક તારી નજરુ પડશે. ગાયુ સામે ડોળા શુ તાણી રિયો છો ?'

મોચીએ જવાબ દીધો 'શા સારુ ન જોયે ? કાઈ મફત નથી જોતા બાપુને મોજડી પે'ગવી છે તે આમાથી મનમાનતી એક ગાય લઈ લેવાનુ બાપુએ અમને કહ્યુ છે એ જો, આ ગાય આપડી.' એમ કહીને મોચીએ એક ગાય ઉપર હાથ મેલ્યો

ગોવાળને વહાલામા વહાલી એ ગાય હતી એ બોલ્યો 'હવે હાથ ઉપાડી લે હાથ, મોચડા, અને હાલતો થઈ જા, નીકર અવગા હાથની એક અડબોત ખાઈ બેસીશ. ઈ શણગારનુ વાછડુ તો આ ગીગજમ માગા સાટે છે, ખબર છે ? જાત, મારુ બેઠુ મોચકુ શણગારના દૂધ ખાવા આવ્યુ છે !'

'બાપુ કહેશે તો ય નહિ દે ?'

હવે બાપુને તો બીજો ધંધો જ નથી. ગાયુ ચરાવે ગાયુની વાતમા શુ સમજતા'તા ?'

'અરે ગાંડા, દીધેલાં દાન પાછા લેવાય ! અને મારુ વેણ જાય ?'

'ત્યારે શુ અમારુ વેણ જાય ?'

'તારુ વેણ ન જાય એમ ને ? એલા કોઈ છે કે ? દોડો બજારે, એક લીલાનો તાકો લઈ આવો.'

દરબારે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં લીલા લૂગડાનો કોરો તાકો શા માટે મંગાવ્યો ? ગોવાળને શી સજા કરવાના હશે ?

તાકો આવ્યો. દરબાર બોલ્યા, 'આમાંથી સવા સવા ગજના કટકા ફાડવા મંડો.'

દિગ્મૂઢ બનેલા નોકરો કટકા કરવા મંડ્યા.

'બોલાવો ગામના બામણોને.'

બ્રાહ્મણો આવ્યા. માણસો વિચારે છે કે દરબાર આ શુ નાટક કરવા મંડ્યા !

'આ અક્કેકી ગાયને શીંગડે અક્કેક કટકો બાંધી બાંધીને બામણોને દેવા માંડો.'

નોકરોએ માન્યુ કે દરબાર હાસી કરે છે. આંખો ફાડીને દરબાર બોલ્યા 'આપવા મંડો જલદી ! ત્રણસોમાંથી એક પણ રાખે ઈ હોકા બસિયાના પેટનો.'

ગાયો તો ગોવાળના ખભા ઉપર વળૂંભતી, એના હાથપગ ચાટતી, પોતાના માથા એના શરીર સાથે ઘસીને ખજવાળતી, ભાંભરતી ભાંભરતી ડોકો વળીને ઊભી હતી. એક પછી એક ગાયને શીંગડે લીલુ વસ્ત્ર બાંધીને દરબાર દાન કરવા મંડ્યા. 'સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ !' કહીને લાલચુડા બ્રાહ્મણો ગાયો લઈ રવાના થવા મંડ્યા; એમ જતી પોતાની પાંચ વહાલી ગાયોને ભરવાડે જતી જોઈ ત્યાં તો એની મમતાના તાર ખેંચાવા લાગ્યા.

[illegible]

૨

[illegible]

અનાજ અને [illegible]

માથાનું માનવી ક્યાં ય ન દેખાય. આમાં બાઈની શી વલે થશે! માગે પ્રાણ ફફડી ઊઠ્યો.

'કોણ? બાપડા ચૂંવાળિયા લૂંટે છે?' એમ મનમાં બાઈએ પૂછ્યું.

'માતાજી! આ હાલ્યા આવે!' ચૂંવાળિયા દેખાણા. પંદર લાકડિયાળા જુવાન

આપાઓ! નજરોનજર નીરખ્યું છે, અંબોડો વાળીને રજ-પૂતાણી ઊભી થઈ. વેલડાના ઊંડા ઝાંતરમાંથી એક કાટેલી તરવાર કાઢી. હાથમાં તરવાર લઈને ઊભી રહી. અને ચૂંવાળિયા ઢુકડા આવ્યા ત્યાં તો એણે સાદ માર્યો, 'હાલ્યા આવો, જેની જનેતાએ સવા શેર સૂંઠ ખાધી હોય ઈ હાલ્યા આવો.'

ચૂંવાળિયા થંભી ગયા. [illegible] એકમેકની સામે [illegible] એક જણે જવાબ દીધો, 'પણ અમારે તો આ નદીએ પાણી પીવું છે. [illegible] તો અમને [illegible] છે.'

'પી લ્યો પાણી!' [illegible] બાઈએ [illegible]

ચૂંવાળિયા પાણી પીને [illegible] [illegible] બાઈએ [illegible] તરવાર પાછી [illegible]

[illegible]

[illegible] 'બાપુ ઘીરીક ગાર વિદ્યમાં [illegible]

'બાપુ!' અને બૂમ પાડી, [illegible]
રોટ અને બાપુ [illegible] કર્યું [illegible].'
[illegible] ગેમ [illegible] ગઈ. હવે હું પાછો

'આ, બેટા, [illegible], દીકરા!'
આ શી રીતે [illegible]! બાપુ [illegible] બાપામાં ગયું છે.'
'[illegible] બાપુ, તો [illegible] સામેન મૂક્યો.
[illegible] રામસંગજી ને અનો
[illegible] હતા. [illegible] હતા રામસંગજી ને
[illegible] [illegible] હતા. [illegible] સૂતો [illegible] લઈને
ઘામાં [illegible] ગયા.

[illegible] મરતો [illegible] [illegible] મારી [illegible] ગયો
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દીધું
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —'

'બાપુ [illegible] નારી [illegible] ખોળામાં—' રામસંગજી
'[illegible]! બેટા! તારી [illegible] ખોળામાં [illegible]
[illegible] બોલી [illegible].

[illegible] પાંભીઓ
[illegible] ફરી [illegible] [illegible] પાળીઓ [illegible] [illegible] [illegible] ડૉ. [illegible]
[illegible] [illegible] પાળીઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ખાંભી
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ખોળામાં' એમ [illegible]

૧૮. માણસિયો વાળો

સોરઠના હૈયા ઉપર ભાદર વહે છે. સૂરજને અંજલિ છાંટતી છાંટતી જાણે કોઈ કાઠિયાણી ચાલી જાય છે. કાળમીંઢ પથ્થરો વચ્ચે થઈને સૂરજનાં કિરણોમાં ઝલક ઝલક વહેતો એનો મસ્ત પ્રવાહ, કાળા રંગના મલીરમાં ઢંકાયેલા ચપકવરણા દેહ જેવો દેખાય છે. એક ચારણે જીવની લાગણીઓના મોહ છોડી એ ભાદરની સાથે વિવાહ કરવાનાં વ્રત લીધાં હતાં.•

એવી વંકી ભાદરની ભેખડ ઉપર ઊભો રહીને જેતપુરનો કાઠી માણસિયો વાળો સમળાઓની સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો છે.

ન્યાયધર્મના ધુરંધરો પાગેવાનને ચણ નાખે, રૂપના આંકડા મોરલા પોપટને ચણાવે, પણ માણસિયા વાળા દરબારને શોખ હતો, પોતે જમીને પછી સમળાઓને રોટલા ખવરાવવાનો.

દરબારગઢની પછવાડે જ ભાદરની ઊંચી ભેખડો છે ત્યાં ઊભીને માણસિયો રોટલાના બટકા ઉછાળે. ઉપર આભમાં ગટાટોપ ચક્કર વળીને ઊડતી એ પંખિણીઓ અદ્ધરથી ને અદ્ધરથી એ બટકાં

• ૫૦-૬૦ વર્ષ પૂર્વે કમરહંસ નામના ચારણે પોતાની એક સ્ત્રીનું અવસાન થયા પછી, બીજી સ્ત્રી પરણવાની ના પાડી હતી અને વિધિપૂર્વક ભાદર નદી સાથે વિવાહ ઊજવી, ધુમાડાબંધ ગામ જમાડ્યું હતું: એનો ચુટક દુહો પણ બોલાય છે કે:

> ભાદર જેવી ભામની કમરહંસ જેવો કંથ
> હંસલી જેસી હોય (નો) કમરહંસ વિવા કરે.

એકે ધગડું બૂડું માનવી પણ ન રહ્યું. સહુને જીવતર વહાલું લાગ્યું. આપો માણસિયો હસવા લાગ્યા.

'હા ભાઈ મકરાણીઓ!' આપા બોલ્યા. 'તમારે કાંઈ કામે કાજે નથી જાવું? ઊઠો ને એક આંટો મારી આવો ને!'

'ગાળ મ કાઢ દરબાર, એવડી બધી ગાળ મ કાઢ. હુકમ દે એટલે આખા રાજકોટને ફૂંકી મારીએ.'

ત્રણસો મકરાણી જાજળોમાં સીસા લાગીને બેઠા છે. પાણી પીવા પણ એકેય ઊઠતો નથી.

કલાક, બે કલાક, ત્રણ કલાક! અને મોલજરો [illegible] મંડ્યા. તોપોના ગાડા પાછા વળ્યા. ઘોડાના ડાબા ગાજતા ગાજતા બંધ પડ્યા અને થોડી વાર થઈ ત્યાં તો રાજકોટના ઠાકોર મેરામણજીની છડી પોકારાણી.

માણસિયો અને મેરામણજી એકબીજાને બથમાં ઘાલીને મળ્યા.

'આપા માણસિયા,' મેરામણજીએ મહેમાનની પીઠ થાબડીને કહ્યું, 'સાહેબ જાત આવી છે. જેતપુર પધારશે.'

'હા, મળવા બોલાવ્યો'તો ને! સાહેબને મળ્યા વગર કેમ જવાય?'

'માણસિયાભાઈ, સાહેબને તમારા વતી હું એને મળી આવીશ. [illegible] જેતપુર સિધાવો.'

'[illegible] મેરામણજીભાઈ! એમ તો નહિ બને. સાહેબને [illegible]'

[illegible]

માણસિયો વાળો

એટલું બોલીને માણસિયાવાળાએ લાગતી છાવણી પાસે થઈને પોતાની સવારી કાઢી.

એક હાથુ હલ્લાં કરી લાંક સામાં ભડી ઊઠયા,
એર ગિયાં લાંક મોત નિશાણીકા ખેલ;
તીનસો મકરાણી ભેળા ચખ્ખાચોળ મુછાં તાણી
ઉબાણી વેગસું આયા ઘરાકું ચાઠેલ.

અને

થાહ સનંદરાં આવે, આભ જમીં એક થાવે,
ફરી જાવે આંક તૂર વિધાતાકા ફાલ;
માણસી જેતાણી મૃત્યુકાળથી ઓઝપી જાવે,
(તો તો) પૃથ્વી પીઠ ઊંધા થાવે હો જાવે પેમાલ.

એવી રીતે માણસિયોવાળો જેતપુર આવ્યો.

*

ટ પિત્રાઈઓની અદાવત ફરી સગાવહાલાઓએ જ એ
પાંજરે નંખાવ્યો. ગાડો ! ગાડો ! કરીને પિત્રાઈઓએ માણ-
કાળા કોઠામા કેદ કરાવ્યો બદીવાન ખાતો નથી, પીતો નથી,
ાન સામે આંખો માંડીને બેઠો રહે છે
ત્યા તો 'ક...ર ર. ર ર!' એવો પ્રીતિભર્યો મગ એણે
મા ઊડતી સમળાની ચાંચમાથી સાભળ્યો.
'આવ! આવ! આવ!' એવા આપા માણસિયાએ આવકારા
। સમળી પાખો સંકેલીને નીચે ઊતરી, કોઠા ઉપર આટા લેવા
ગી આપાએ પોતાની ભેટમાથી કટાર ખેંચી, પોતાના પગની
.ડી ઉપર ગીંત માર્યો, તરબૂચની ડગળી જેવુ લાલ ચોસલુ પોતાના
હમાથી વાઢીને આપાએ અદ્ધર ઉલાળ્યુ સમળાએ આનન્દનો નાદ

માણસિયાનું મૃત્યુગીત

[ચારણ કરીને મુળુભાઈ વગડા નામના ચારણે આ રચ્યું છે. ભગવાનજી અને ગોવિંદજીના દૃષ્ટાંતો રાજસ્થાનના તેમ જ મોરબીના રાજકુળોની તવારીખમાંથી તારવીને ચારણ આ ગીતમાં માણસિયાના પિતરાઈઓને ફિટકાર આપે છે.

૧

કાંધ કૂટ્યા કે ન કૂટ્યા ભાગા રણું કા હતરાં કોસ,
મીટે કાળ આગે ભાગા બચે કોણ મોત;
મીરખાને ખોટ બાંધી સગાઈ કમંધ માર્યો,
ઉરતી આરવાડ બાંધી ટકાવે દેઓત.

૨

પેલકે પાંકડે ધીંગ ઉદેસિંગ માર્યો ગોરે
મહારાજ છૂટી ગિયા તીન ઘડી માંય
ખાંડીઠાળ દીધો આઠે મરદ્દાકો બાંધીપાઘ,
કોયાળુ ગણીજ થાંટા દેશી ધે ન જાય.

૩

[illegible] ભાણેજું માર્યો,
[illegible] અનેક,
[illegible],
[illegible]

[illegible]

૪

કાઠિયાવાડમાં હુવો અસો ન બૂરો કામો,
ઠગાઠારે દેખ્યા આગે ખૂનિયારો દેખ.
સત સો બત્રીસ માંહીં બેકી ખોટ જગાં મુધી,
મંડી આવ સોનાથાળી માંહી લુવા મેખ.

૫

એક દાણુ હલ્લાં કરી લાંક સામા બકી ઊઠયા,
ખર ગિયા લાંક મોત નિસાણીકા ખેલ;
તીન સો મકરાણીભેળા ચખાચોળ મૂઠાં તાણી
ઉગાણી તેગસું આયા ઘરાકુ આઠીલ

૬

થાઠ સમંદરાં આવે, આશ જમી એક થાવે.
ફરી જાવે આંક તુર વિધાતાકા ફાલ;
જેતાણી માણુસી મૃત્યુકાળથી ઓછપી જાવે,
(તો તો) પૃથ્વી પીઠ ઊંધા થાવે, હો જાવે પેસાલ

૭

કોરવાસું ભીમસેન પાછા પાગ દેવે કેમ,
રામદૂત બીવે કેમ રાખસાંકી રીડ;
કાળભદ્ર જાતિ વાળા તોછાં નીર પીવે કેમ,
કેદ કીધા જીવે કેમ શાદૂળા કંઠીર.

૮

તોપાંકા મોરચા માથે હલાતા હાકડા તાડે,
ફોજાંકા ફાકડા કરી જાતો ગજાફોડ;

ઝાળઝાળ આવી પૂગી સાત હીં સમદ્ર જાગી,
કાઠિયાવાડરા ભાંગ્યા લોઢારા કમાડ.

૯

મૂળરાજ નાજાણી નોહોતા તો તો જાતી માથે
કેડું ઘાલી બેઠા બાધા પડયા ભોંય હાથ;
જેતાણું ઊગતુ ગણે ન જાણ્યું હરામજાદે,
નીગર્યો હરામજાદે જેતાણાકો નાથ.

૧૦

ગોત્રહત્યા ગીતરે ના હેસાળામાં હાડ ગાળ્યે,
જરા ક્રોડ કર્યે ગોત્રહત્યા નહિ જાય;
નથી રવિમંડળમાં અવિચળ કરી નામો,
માણસિંગો ગિયો સુરાંપુરાં લોક માય.

૦

'અણુનમ માથાં'નું કથાગીત

[જામનગર તાબે જાળુડા ગામના મીર કરમણ કુંવણા ચોટાળાનું રચેલું 'નિશાણી' નામક પ્રાચીન કાવ્ય.]

ચોદ સવંત પાંસઠ વરસ
પ્રસધ વખાણે પાત્ર
અબુદન વીસળ અવતર્યો
ચારણ ત્રણ કુળ સાત.

[સુપ્રસિદ્ધ સંવત ૧૪૬૫માં ચારણોના સાત કુળમા વીસળનો જન્મ થયો.]

નિશાણી ૧.

દો કર જોડી શારદા ત્રણવાં ત્રગ વાણી
તું જગજણણી જોગણી પરમહુંત પરાણી
કોયલાપત કતીઆણી રવરજ રવરાણી!
દેવી દેતવડારણી સાંભળ સરગાણી!
વદિયા હંસાવાહણી દે વેદક વાણી!
વીહળ નરસો વીનવાં, પડ ચાડણ પાણી

[બે કર જોડીને હે શારદા, હું વાણીમા વર્ણવું છું. હે જગજનની જોગણી છો. પરમ (પ્રભુ) થી યે મોટી છો. હે

[illegible]

નિશાણી ૨.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[એ નવે નગરના ચારણોમાં નરહા કુળના ચારણો ચાર જુગ સુધી મોટા છે: પોઠિયાનું વાહન ફેરવે છે: સ્વર્ગલોકના કામી છે. સાતે દ્વીપમાં એનું શુદ્ધ કુળ છે. યુદ્ધ મચે ત્યારે નિર્ભય મન રાખે છે એટલા માટે હું એને વર્ણવું છું.]

નિશાણી ૪.

સરૂ સરાં જેમ માણુસર, દણીઅર દેવાળાં.
કળાં નવાં જેમ શેષફણુ પાવસ પશપાળાં.
જેમ નરમળ ગંગજળ કોયણુ ગરે અઠકળાં,
સાત સમંદ્રાં ખીરસર તવીઓં ધ્રુવ તારાં
રામ રઢાળા રગવંશાં ગોરખ મેંદ્રાળાં,
એમ વરદાય વીહળ વડો ચારણ સદારાં.

[સરોવરમાં જેમ માનસરોવર · દેવોમા જેમ સૂર્યદેવ : નવકુળ નાગમાં જેમ શેષનાગ : પશુપતિઓમા જેમ ઈંદ્ર : નદીઓમાં જેમ ગગા : આઠ કુળ ગિરિઓમાં જેમ મેરુ (કોયણ): સાત સમુદ્રોમાં જેમ ખીરસાગર : તારાઓમાં જેમ ધ્રુવ · રઘુવંશમાં જેમ રામચંદ્ર : યોગીઓમાં જેમ ગોરખનાથ : એમ ચારણોમાં શ્રેષ્ઠ તો ઇશ્વરી વરદાન પામેલો વીશળ ગણાય.]

નિશાણી ૫

વડ ચારણ પત્રીએ વડો વરદાય વીહળ,
લખણ બત્રીસે લીળઘણુ ચિત્ત ધ્રુવ અણુચળ.
નરમળ નરહો નવનગર, જેડો ગંગાજળ,
ચોરાશી મણુ ચકવે વજિયો ડાડાવળ,
આપન્યો સોઢે આંગમે દો માઝે મેળે દળ,
આગળ રવીઓ ધારઈ દિવાણે અણકળ.

[એવો ચારણોમાં શ્રેષ્ઠ, વરનાયી વીસળ : બત્રીસલક્ષણો · ઘણો શોભીતો : અચલાયમાન ચિત્તવાળો : નવેનગરના ચારણોમાં નિર્મળ એ નરસો : જેવું નિર્મળ ગંગાજળ : ચોરાસીયે વર્ણમાં જે ડાડાવળો કહેવાયો : જે અગાઉ સોટાઓની સાથે લડેલો.]

નિશાણી ૬.

શાત્રવ શેન શનાયા, શબળા શરતાણા
રા' પંચાળા ઉપરે વડિયા હિવાણા
શેષ સળકકે ભારસું, કોરંભ કચકાણા
ધર અંબર રવ્ય ધ્રોંખળો ઠાર ચડે અઠાણા
થાનકે વીહળ વાત યે નરહે નરહાણા
દેવારીઆ ડાડાવળે નરલે નિયાણા

[શત્રુઓએ સેન્ય સજ્યું. સબળ સુલતાન એ પાચાળના રાજવી ઉપર ચડયો. એની સેનાના ભારથી શેષનાગ સળવળ્યા. કાચબો કચકચી ગયો. ધરતી, આકાશ અને રાત્રિ ધૂંધળાં બન્યાં. વીશળના થાનકમા વાત થઈ, એટલે એ ડાડાવળે (વીસળે) યુદ્ધનાં નિર્ભય નિશાનો સામે દેખાડયાં.]

નિશાણી ૭.

પાંડવ વેશ પ્રગટિયા હેંથાટે હેંદળ
અભંસ અશપત ઉપરે બળીઆરે સાબળ
સોડ ઠરે ખગ ધુણીઆ ઠાબર અણુકળ
બતત પેખે બરબીઓ વીરત ડાડાવળ
વેરિયાં પડ તાણુાવીઓ વઢવા કજ વીહળ
નરહો કોઇ ભાજે ને લોળનાં નરા ભળ

નિશાણી ૮.

વીહળ પૂછે બ્રાહ્મણા સુણ કેસવ કંધાળા !
કણ પગલે સગ પ્રાણીઓ પથતક નયાળા ?
કૂંડી મરણ જે કરે, ગળે હેમાળાં,
કરવત કે ભેરવ કરે, શીખળ ચખાળાં,
ત્રિયા ગ્રણાસ આપતળ જે મરે હઠાળા,
તે વર દિયાં વીહળાં સગ ઘિયે બવાળા.

[વીશળ (કેશવગરને) પૂછે છે કે, હે બ્રાહ્મણ ! સાંભળ હે શૂરવીર કેશવ ! કયે પગલે સ્વર્ગ પમાય એવું કોઈ પુસ્તક નિહાળ્યું છે તે ? (કેશવ કહે છે) કુંડાળે મરણ કરે, હિમાલયમાં જઈ ગાત્રો ગાળે, કાશીએ કરવત મુકાવે, ગિરનાર પર ભૈરવજપ ખાય, સિંહની સામે લડી મરે, અબળા ગાય કે પોતાના ગરાસ માટે જે હઠીલાઓ મરે, તે બધા સ્વર્ગે જાય, હે વરદાયી વીસળ !]

નિશાણી ૯

વીહળ રાબો, રાબો થાનરવ, સૂરાં ગર સાજણ
નાગજણ રવીઓ નગડ મૂળીઓ લખમણ
રૈયણ સોયો તેજરવ સાંધે સાંખસણ,
હઠમલ જોગડા ખીમરવ, મરવા હેક લડણ,
આંબર લાગો આલગો નરદેવ ત્રભે પણ
સજડે પાલો વેરસલ કેસરિયા વઢકણ
વીરત કેસવ બ્રામણું ખરંબે
આડા ઊભા આંબલી રઢમલ મ

[એક વીસળ રાબો : બીજો ધા

ત્રણે મૂળિયા ચારણ · સાતમો તેજરવ સોયો સામસામાં બાણ સાંધે તેવો તીરંદાજ : આઠમો ખીમરવ મરવા માટે એકલો લડનારો · નવમો આલગો નિર્ભય મનવાળો · પાલો અને વેરસલ, જે બન્ને કેસરિયા કહેવાતા : અને બારમો કેશવગર બ્રાહ્મણ જેને ઘણા ઘણાં બિરદો હતા. તે બધાએ આંબરડી ગામની આડે ઊભા રહીને રણસંગ્રામ માંડયો.]

નિશાણી ૧૦.

ચાળ બંધે ચલ્લિયા લુંવડ હઠાળા
સાહંદા એ ચારસું ચુકલ મેહગંદા
ખડાબડ એસખણ કરણ કહંદા
બાવદા રેમાનજા વ્રત રોજ રહંદા
પરત્રિ-નંદા પરામણ વેરાગ વેહંદા
ગાત્ર ગેહંદા ગજ્જણ ચંદ મેહંદા
સગળા હંદા સારણા દરચાણુ દેહંદા.

[ચાળ બાંધીને એ લૂંવડ ગતના માર કરી ચારણો ચાલ્યા. સામે મુનિઓ અને મોહમેદ છે, જેઓ માત રહેમાનના વ્રત રહેનાર છે · પરસ્ત્રીના ભાગી છે પરાભુખ છે. વેરાગ્યવિદાન છે : હાથી જેવા અંગોવાળા નિશ્ચળીઓ છે · સદાના યોદ્ધા જેવા છે એવા તમામ સગા સ્વજનોએ દેમાન દીધા.]

નિશાણી ૧૧

મોર બનારા ચમકણી નરે કસમણી
ડંચ ડુવારી કેવચણી જુગા ભચકણી
ધર્મીનર ધામચની જેરી વજ્ર ભરણી
વજ્ર વરણી વાત ન ભગાનું બચણી

તાણે ટંક અઢાર કી એહડા તીર નખી
તે વરદાય વીહળાસું વેધે વધંખી

[તામસી, સર્વભક્ષી, ગોં પર દાઢી રાખનાર, અશ્વ જેવા ગોંવાળા મુગલો: ધીંગા અને ઘોમચખ આંખોવાળા · જેની વાણી વસમી છે. એના અસખ્ય સુલતાનો: અઢાર આયુધ બાંધનારા: તીર રાખનારા. એવા તમામ વીસળની સામે લડવા આવ્યા.]

નિશાણી ૧૨.

સવાણી સનાયા બારથ અભંગા
મરે બગતરા પાખરાં એહણાં લોહ અગ્ગા
હાથોડા રાંબાહળા ઝળ બાઝંગા
કંધ મજ મેળાહકા સર ટોપ સસંગા
જેહ લોહ જંજરીઆ દીપે દ્રોઅગ્ગા
જાણ કે મારગ મજિયા મલતાણ મલંગા.

નિશાણી ૧૩

દ્રોહ કડે ખગ દાબીઆ વાસંગ કટારા
હે હયડે હાથ કર પટા બે ધારા
એડા નાખેડા અસે નાળે નળીઆરા
વઢવા કાજ ડાઢાવળે કાબલ કંધારા
ખાન અતંગા વંકડા હુવા હોહોકારા
હેમર સા હણિયા હડા લાખ કંકારા.

[કમ્મરની બન્ને બાજુ બબ્બે તલવારો દાબી ડાબી ભેટમાં કટા... ...ણી. બેધારા પટા સજ્યા હોહોકાર થયો ઘોડા હણહણવા લાગ્યા

ત્રણે મૂળિયા ચારણ: સાતમો તેજરવ સોગો · સામસામાં બાણ સાંધે તેવો તીરંદાજ : આઠમો ખીમરવ : મરવા માટે એકલો લડનારો : નવમો આલગો નિર્ભય મનવાળો · પાલો અને વેરસલ, જે બન્ને કેસરિયા કહેવાતા : અને બારમો કેશવગર બ્રાહ્મણ જેને ઘણા ઘણાં બિરદો હતાં. તે બધાએ આંબરડી ગામની આડે ઊભા રહીને રણસંગ્રામ માંડવો.]

નિશાણી ૧૦.

ચાળ બંધે ચલ્લિયા લુંવડ હઠાળા
સાહંદા એ ચારસું ચુકલ મેહાંદા
બહાબદ ખેસખણુ કરણુ કહંદા
જાવદા રેમાનજા વ્રત રોજ રહંદા
પરત્રિ-નંદા પરામખ વેરાગ વેહંદા
ગાત્ર ગેહંદા ગજ્જણુ લંક મેહંદા
સગળા હંદા સારખા દરસાણુ દેહંદા.

[ચાળ બાંધીને એ લુંવડ જાતના બારે હઠીલા ચારણો ચાલ્યા. સામે મુગલો અને મોલગેરા છે, જેઓ સાદા રહેમાનનાં વ્રત રહેનાર છે : પરસ્ત્રીના ભોગી છે · પરામુખ છે : વૈરાગ્યવિહીન છે : હાથી જેવા અંગોવાળા ગિજનીઓ છે · લંકાના ગોદ્ધા જેવા છે· એવા તમામ સરખા યવનોએ દેખાવ દીધો.]

નિશાણી ૧૧

મીર બચારા ત્રમખખી જડે સવખખી
કુંચ કુંવારી મોંયરખી મુગલ અચમખખી
ઘેધીંગર ઘોમચખી જેરી વાહુ વરૂંખી

રત વરશાળાં વાદળાં જાણુ કે સખરાળાં
વડવેધ વશધરા વડાં ઓપાળાં.

[નતાળ (તાળ વિનાના નગારા) વાગ્યાં, તરવારો બંધાણી, હાથનાળો
ડૂકયા, ત્રંબાળ વાગ્યા, બાણો વછૂટયા,
૧૭.]

નિશાણી ૧૭

હથનાળ વછટે
સીંગણ છૂટે બારસું સૂરા સબટે
સાબળ ફૂટે સોંસરા પટા પ્રાછટે
વણ પ્રગટે ઘટ વચ્ચે ખાગે અવઝટે
ત્રુટે ઝૂંસણ ટોપતણ

[ગલોલીઓ જોરથી છૂટવા લાગી. હથનાળો વછૂટવા
ા સોંસરવી વીધાવા લાગી. શૂરવીરોના હૈયા વચ્ચે
ાટવા લાગ્યા.]

રજીઅલ મલ કે રતનશી આગળ અસ અખે
જે ખૂની પતશાવરા સો નરહો રખે
અશપત ગજપત ઉપરે કજડા શંક કખે
સવણે વેઅણસે સાંભળે કાબલ વધંપે
વીહળ કેમ વેણીએ ખાગાં કેમ પખે
કેમ સૂરત મંગળી કળમળ અસં
ચોટાળો કરમણ સરસ બારો ગ્રંથ બ

[આ કાવ્યના કેટલાએક અર્થો સૂઝી શકયા નં